

UNIVERZITA KARLOVA

Bc. Kateřina Lohrová

**JAZYKOVÝ OBRAZ SVĚTA A TĚLESNOST: PROMĚNY
VE VNÍMÁNÍ A ZPŮSOBU ZOBRAZOVÁNÍ ŽENSKÉ
TĚLESNOSTI V TIŠTĚNÉ REKLAMĚ ČASOPISU ELLE
V 90. LETECH A SOUČASNOSTI**

Diplomová práce

Vedoucí práce: ThLic. Bc. Barbora Šmejdová, Ph.D.

Praha 2022

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 15. června 2022

Bc. Kateřina Lohrová

Bibliografická citace

Jazykový obraz světa a tělesnost: proměny ve vnímání a způsobu zobrazování ženské tělesnosti v tištěné reklamě časopisu ELLE v 90. letech a současnosti [rukopis]: diplomová práce / Kateřina Lohrová; vedoucí práce: ThLic. Bc. Barbora Šmejdová, Ph.D., Praha, 2022

Anotace

Tato diplomová práce se zabývá otázkou vnímání ženské tělesnosti a způsobu, jakým je zobrazována ve vizuálních médiích (konkrétně v tištěné reklamě), jak se tyto obrazy proměňují v čase, případně jakou mají tyto změny podobu. Snahou práce bude nahlédnout toto téma na pozadí konceptu (jazykového) obrazu naší společnosti, na základě čehož by se nám mohl naskytnout zajímavý vhled do její vnitřní konstrukce a mechanismů jejího fungování.

Klíčová slova

jazykový obraz světa, kognitivní lingvistika, kategorizace, tělesnost, ženskost, genderová stereotypizace, objektifikace, vizuální média, reklama, tištěná reklama

Abstract

This diploma thesis discusses the issue of the perception of the female body and the approaches and ways in which it is portrayed in the visual media (specifically in the printed advertisement), how these images changes over time or what form these changes takes. The aim of this thesis is to look at this topic in the background of the concept of the (linguistic) image of our world, of our society, on the basis of which we could witness and observe an interesting insight into its internal construction and mechanisms of its functioning.

Keywords

linguistic image of the world, cognitive linguistics, categorization, embodiment, femininity, gender stereotyping, objectification, visual media, advertising, print advertising

Počet znaků (včetně mezer): 115 774

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala ThLic. Bc. Barboře Šmejdové, Ph.D. za všechno.

Obsah

Úvod / s. 9

Teoretická část

1. Otázka pojmů a kategorií / s. 14
 - 1.1 Kontext jazykového obrazu světa / s. 18
 2. Tělo a tělesnost / s. 21
 - 2.1 Sociální konstrukce těl aneb muži jsou z Marsu a ženy? / s. 25
 - 2.2 Otázka objektifikace aneb ženské tělo jako objekt pro Druhé / s. 30
 - 2.3 Tělesnost a genderová diferenciacce jako performativní akt / s. 34
 3. Kontext vizuálního média / s. 39
- 3.1 Tělesnost a ženskost v kontextu vizuální reklamy aneb stereotypizace jako způsob strukturalizace světa? / s. 43

Empirická část

4. Analýza reklam / s. 47

Závěr / s. 48

Literatura / s. 52

Úvod

Tématem, kterým se tato práce bude zabývat, je způsob vnímání ženské tělesnosti ve vizuálním médium a jeho proměny v čase. Vzhledem ke komplexní povaze tohoto záměru bude téma zkoumáno prostřednictvím konceptu jazykového obrazu světa, jež jako samostatné téma zájmu vymezila kognitivní lingvistika, etablující se počátkem 70. let 20. století. V té době jsme dle slov německého lingvisty Gerharda Helbiga byli svědky tzv. komunikačně-pragmatického obratu, tedy změny paradigmatu v jazykovědě, která znamenala odklon od dosavadního chápání jazyka jako pouhého teoretického systému, k přesunutí pozornosti k jeho (nyní již zdůrazňované) elementární roli ve vztahu k naší mysli, vycházející z předpokladu, že se jazyk význačnou měrou podílí na utváření našeho obrazu světa, a tedy na způsobech toho, jak ho strukturujeme a kategorizujeme a jak se k němu symbolicky i tělesně vztahujeme. Jazyk se tedy stává středem zájmu kognitivní lingvistiky jakožto médium a prostředek poznávání a myšlení. Kognitivní lingvistika se pak snaží nalézt odpovědi na otázky, jak jazyk ovlivňuje mysl, co o ní vypovídá a naopak, jak mysl pojímá a pracuje s jazykem.

Jazyk tedy na pozadí kognitivní lingvistiky nerozumíme jen jako jakousi teoretickou strukturu. Jazyk v sobě nese unikátní obraz světa a unikátní schopnost jeho chápání a interpretace. Koncept jazykového obrazu pak hledá prostřednictvím svého záměru odpovědi na otázky týkajících se svědectví o naší mysli, o její podstatě a o principech jejího fungování. O tom, jakým způsobem zakoušíme a rozumíme světu a co tyto způsoby ovlivňuje, o dané jazykové kultuře (ve vztahu a kontrastu ke kulturám jiným), ale také o tom, proč svět kategorizujeme a strukturujeme zrovna tak a ne jinak. Cílem studia jazykového obrazu světa je tedy i studium společnosti jako takové, (re)konstrukce onoho obrazu (který je specificky kulturně a jazykově determinovaný, pozn. aut.) a konceptuálních a strukturálních systémů, na jejichž základě je ona specifická společnost vystavěna, a na jejichž základě můžeme tu specifickou společnost, její vnitřní i vnější procesy a schémata fungování interpretovat a porozumět. Celá naše lidská zkušenosti a subjektivní ukotvení se do světa, pak nachází svůj původ prostřednictvím našeho těla a naší bytostné tělesnosti. Je to tedy právě naše tělesnost, promítající se do svědectví o tom, jak *jsme* a jak *jsme* ve světě.

V prvním kapitolech, týkajících se kognitivní lingvistiky a konceptu jazykového obrazu světa, budeme vycházet především z prací Ireny Vaňkové, která se jako jedna z mála vědců a vědkyň tomuto tématu hlubinně věnuje. Kontext jazykového obrazu světa teoreticky ukotvíme ve vysvětlení jeho původu a jeho základní (kontextuální) povahy.

V kapitolách týkajících se otázek těla a tělesnosti budou zmíněny zejména teorie Jana Patočky, jednoho z nejvýznačnějších českých filosofů, který chápe tělesnost jako prvotní dynamika, skrze kterou chápeme naši tělesnou existenci ve světě a která nám právě onu zkušenost světa zprostředkovává a Jean-Paula Sartra, francouzského filosofa, spisovatele, dramatika a jednoho z nejvýznamnějších postav poválečné kultury v Evropě, který naši tělesnost chápe jako produkt společnosti, jako produkt jejího (do)pohledu. Vzpomene ovšem také teorie Johna Bergera a Jacquese Lacana, skrze které se budeme snažit nahlédnout, jak *jsme* tělesní, tedy jak je utvářena a jak vnímáme naši tělesnost.

Pakliže chceme zkoumat otázky ženské tělesnosti, musíme taktéž vymežit, co budeme chápat jako *ženské*, tedy *ženství jako takové*. V tom nám pomůže teorie kulturně a jazykově determinovaného sociálního prostoru jednoho z nejzásadnějších francouzských kulturních sociologů a antropologů 20. století Pierra Bourdieu, který představuje myšlenkový koncept založený na systému binárních opozic, který určuje, jak vnímáme mužství a ženství; systém, jež je v naší společnosti a v posledku i v našich tělech natolik vtělený, že jeho všeobecně přijímanou a arbitrárně určující povahu už si (jako společnost, ani jako jednotlivci) neuvědomujeme. Tyto otázky nahlédneme i na pozadí poststrukturalistické filosofie a lingvistického kontextu Luce Irigarayové a Catharine MacKinnon, americké profesorky feministických teorií. Úvahy nad těmito genderovými otázkami zakončíme zcela fundamentální teorií genderové performativity, kterou představila Judith Butler ve své knize *Gender Troubles*, a kterou zcela změnila tón v rámci studií genderu, genderové diferenciaci a jeho dalších příbuzných témat.

Vizuální médium budeme v této práci zkoumat a chápat na základě teorií nejvýznamnějšího současného teoretika vizuální kultury Nicholase Mirzoeffa jako nestálý a proměnlivý prostor, ve kterém dochází ke společenským interakcím a střetům, k vymezení subjektivní, individuální, genderové, ale i celospolečenské a v posledku i mezikulturní identity. *Prostor pohyblivé interpretační struktury*, dle jeho slov, kde se významy vytváří, ale zároveň i popírají a rozporují. Budeme s ním pracovat na pozadí myšlenek kognitivní lingvistiky právě proto, že je to prostor velkou měrou založený na samotném recipientovi a jeho schopnosti (re)definovat obrazy, jejich sémiotické roviny a metaforické významy, jež jsou mu vizuálním médiem neustále představovány. Dostaneme se ale také k otázkám kolektivní interakce a kulturně determinovaných fenoménů, jež se snaží vyložit sémiotická tradice svým systémem vztahu mezi

signifikantem, tedy tím, co lze vidět a jeho signifikátem, tedy tím, co se tím myslím; vztah je ovšem založen spíše na jazykově-symbolické a kulturně-společenské determinované zkušenosti než na explicitní a objektivní podobnosti. Ve světle těchto teorií se ukazuje, že vidět neznamená vidět, ale *správně interpretovat*. Způsoby interpretace a reprezentace jsou proměnné a mohou být zproblematizovány dalšími faktory či rozličnými způsoby zobrazování. Proces interpretace je tedy přímo afikován naším obrazem světa a jeho interpretací. Obrazy vizuální kultury se tedy stávají proměnlivými a ve své podstatě nepředvídatelnými. Každý jednotlivec dané společnosti má tedy neustále přístup k redefinici stávajících významů a variabilním způsobům jejich utváření. Dochází tedy k neustálé a souvislé destrukci skutečnosti a následné konfrontaci našeho jazykového obrazu světa, který je tím (vědomě, či nevědomě) výrazně ovlivňován a modifikován, k přivlastňování si obrazu vizuální kultury, což přirozeně vede k modifikaci našeho obrazu světa. A je to právě vizuální kultura a její média, která rozhoduje, jak se díváme, co vidíme a jak hodnotíme to, co *vidíme*. Vizuální kultura je prostředí, kde se významy teprve vytváří a popírají zároveň. Vzhledem k povaze a přesahu této tematiky bývají v poslední době studia vizuální kultury označována také jako *lingvistika vizuálního pole*.

Vizuální kultura je tedy účinným nástrojem (nejen) genderové stereotypizace a jejího neustálého legitimizování. Jazyk média je totiž stále jazykem převážně maskulinní povahy a nese v sobě normativně ustálené patriarchální a genderové stereotypy. Média se v tomto procesu tak nutně stávají velmi významnou institucí a v určitém slova smyslu až metainstitucí. Společnost se potom stává *institucí*, jež tyto obrazy zakouší, ale jež je nutně také produkuje. Zkoumáním tématu této práce by se nám tak na základě těchto poznatků mohl naskytnout zajímavý vhled do vnitřní konstrukce naší společnosti, a tedy i na to, jak je ustanoven její obraz světa, a to jak společnosti, tak každého jejího jednotlivce.

V rámci otázek ženské tělesnosti v mediálním diskurzu budeme vycházet z konceptu ženského těla jakožto symbolu, kterým ženy (v rámci onoho mediálního diskurzu) jsou a kdy jsou téměř výlučně využívány právě jako symbol. Nastíníme koncepty sociálního konstruování ženských těl, ke kterému dochází prostřednictvím symbolické nadvlády (mužské) společnosti a jejích mechanismů symbolického násilí. Představíme způsoby, jakými dochází k zobrazování ženského těla a jeho dopady, které modifikují naše vnímání a prožívání těla a tělesnosti, ale zároveň i bytí ženy a vnímání jejího vlastního těla.

Žena touto nepřetržitou *indoktrinací* totiž vnímá své tělo nevědomě a do značné míry jako nástroj moci, jako symbol, jako celek oddělený od své celistvosti; jednotlivé části svého těla se naučila vnímat a vy-používat jako nutné vybavení, prostřednictvím něhož může dosáhnout úspěchu. Její tělo tak již není ve vztahu k její tělesnosti, k jejímu osobnímu já, je jen vystaveným předmětem. A vzpomeneme-li na Johna Bergera, ženské tělo je tvořeno zraky Druhých, avšak v posledku i žena sama své vlastní tělo vnímá prostřednictvím pohledu Druhých a toho, jak ji vidí, respektive toho, jak ona (a společnost) chce, aby ji bylo viděno.

Teoretickou část této práce podložíme praktickou částí, ve které jsme se rozhodli jako výzkumné médium použít časopis ELLE, konkrétně pak jeho vydání mezi lety 1990–1999 a 2010–2019. Časopis ELLE jakožto jeden z nejvýznamnějších lifestyleových časopisů na světě publikuje přibližně 46 edicí napříč kulturním, sociálním i jazykovým zázemím. Jedná se tedy o základní médium, který je přijímán nejširším a nejobsáhlejším dosahem diváctví i autorství, a které píše a čtou převážně ženy z celého světa. Jedním z podružných výzkumných záměrů bude tedy i snaha nahlédnout, jak ženy vnímají ženy, resp. zda se ženy *vidí* v patriarchálních, stereotypizovaných a normativních myšlenkových a schématických rámcích.

1. Otázka pojmů a kategorií

Bylo by nesnesitelné žít ve světě, kde není nic stejného. Právě prostřednictvím kategorizace a díky možnosti pojmenování se nekonečně bohatá a stále se měnící realita jakoby zredukuje a zpřehlední, nechá se člověkem uchopit, pozastaví se. Nabude lidských rozměrů, můžeme dodat, a prováže se souvislostmi a smyslem.¹

Jazyk chápaný a zkoumaný z perspektivy lidské kognice – tak by se daly velmi zjednodušeně definovat základní principy a výstupy kognitivní lingvistiky, která do středu svého zájmu vytyčila jazyk jakožto médium, prostřednictvím a na základě něhož se odehrává dialog mezi člověkem a světem. „Kognitivní lingvistika nahlíží jazyk jako prostředek poznávání a myšlení; klade ho do sousedství vnímání, pocitů či kategorizace, tj. složek lidského kognitivního systému.“² Jako samostatný vědní přístup se kognitivní lingvistika (v rámci kognitivních věd) etabluje počátkem 70. letech 20. století. Německý lingvista Gerhard Helbig tento vývoj označuje jako „komunikačně-pragmatický obrat“³, v jehož rámci dochází ke změně paradigmatu v jazykovědě, k odklonu v chápání jazyka jako systému a přesunutí pozornosti k jeho fundamentální roli ve vztahu k naší mysli a naopak. Meritem zájmu se tedy nově stává jazyk a jeho role v přímém vztahu k mysli a myšlení, jeho fungování a jeho aktivní působení právě v tomto dialogu jazyk–mysl. Pozornost je nyní obrácena k otázkám, jak jazyk ovlivňuje mysl, co o ní vypovídá a naopak, jak mysl pojímá a pracuje s jazykem. Vychází z předpokladu, že jazyk zastává podstatnou roli při utváření našeho obrazu světa, způsobů jeho uspořádání a hodnocení, tak jako našeho tělesného i smyslového ukotvení v něm.

¹ Srov. Vaňková, Irena, et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha, 2005, s. 68

² Srov. Adam, Robert. *Kognitivně pojatý úvod do jazykovědy*. Naše řeč, 2001, 143-146.

³ Srov. Helbig, G. *Vývoj jazykovědy po roce 1970*. Praha, 1991

Podobně usuzuje naše kognitivní procesy odehrávající se tedy spíše v metonymických, či analogických zkratkách a v metaforách. Právě metafora tak nabývá nové funkce jakéhosi svědectví, dokladu o tom, že jejím prostřednictvím dochází k význačné reflexy naší reality, konceptualizaci našeho světa a obrazu toho, jak ho zakoušíme a jak /o něm/ přemýšlíme.⁴

Náš pojmový systém je tedy z převážné míry konstruován metaforicky⁵. Většinu pojmů tedy z části chápeme a rozumíme na základě, a právě prostřednictvím pojmů jiných, přičemž tato porozumění nachází svá východiska v naší přirozené fyzické zkušenosti. Ta je ovšem zčásti přímo konfrontována kulturními předpoklady, hodnotami a obrazy, které výrazně ovlivňují náš obraz světa a to, jakým způsobem ho prožíváme a zakoušíme. Tato kulturní determinace je již nutně implikována v naší zkušenosti samé.⁶ Naše skutečnost, tak jak jí rozumíme a prožíváme, je naší skutečností právě díky kategorizaci a jejím strukturním procesům. Ty konceptualizují naši každodenní zkušenost se světem a je to právě naše zkušenost, jež je podstatně ukotvena v našem pojmovém systému, který je v neustálé a vzájemné interakci mezi námi a způsobem našeho bytí ve světě a fyzickým a kulturním prostředí, ve kterém žijeme. Náš pojmový systém je tedy nutným produktem a východiskem této interakce. Na základě této interakce jsou pak také definovány významy jednotlivých pojmů našeho pojmového systému, které tedy nechápeme jako izolované a samostatné jednotky, nýbrž jako přirozené vyústění jejich rolí v naší žité zkušenosti.

⁴ Nutno podotknout, že tyto konstrukce jsou také modifikovány a determinovány faktory vnějšími, a to faktory sociálními a kulturními, v jejichž popředí stojí zejména společnost a její kolektivně sdílené a předávané hodnoty, stereotypy a normy. Nacházíme se tak v přístupu zcela kontextuální povahy, akcentující významnost, a především niternost vzájemného vztahu jazyka, národní společnosti a kultury. Její transdisciplinární přesah je tak více než zřejmý, kognitivní lingvistika vzpomíná ve svých základních principech a přístupech na kapitoly z kulturní lingvistiky, antropolingvistiky a etnolingvistiky, jakož i přesahuje do dílčích oborů psychologie, sociologie a v neposlední řadě i filosofie. (pozn. aut.); dále srov. Vaňková, Irena, et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Karolinum, 2005.

⁵ Tato metaforická konstrukce je strukturována konceptuálními, tj. pojmovými metaforami, konstruující naše vědomí a odrážející se v našem obvyklém každodenním životě. Metafora je tedy chápána jako základní, přirozený, a především neuvědomovaný prostředek našeho porozumění a interpretace světa, jakož i myšlení, vnímání a podstatných procesů konceptualizace a strukturalizace světa, které jsou přímo vázány k jazyku, a proto tedy tvrzení o metaforické povaze našeho pojmového systému může být (a také je) platné. (srov. Johnson, Mark; Lakoff, George. *Metafory, kterými žijeme*. Host, Brno, 2014, s. 135; srov. Vaňková, Irena. *Nádoba plná řeči (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha, Karolinum, 2007, s. 69)

⁶ Srov. Vaňková, Irena, et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha, 2005, s.

Jejich definice pak není založena na množině jejich inherentních vlastností, jako primárně na základně jejich vlastností interakčních⁷, ale především na základně a prostřednictvím prototypů a jejich vztahů k nim. Tato prototypová struktura pojmů se vyznačuje především otevřeností a mnohovrstevností definic, jejichž vícerozměrnost je přímým produktem právě naší zkušenosti ve světě. Není pevná a striktní, ale naopak přizpůsobena propustnosti naší neustálé interakce a zkušenosti s každodenním světem.⁸ A právě pomocí těchto prototypů dochází ke kategorizaci (našeho) světa.⁹ Teorie prototypů, respektive teorie stereotypů, je založena na odmítnutí předpokladu o jednotnosti statusu jednotlivých pojmů a na jejich uzavřenosti a jasně a striktně vymezených hranicích mezi jednotlivými kategoriemi. Naopak předkládá tezi o „vrstevnaté struktuře pojmu s nejlepšími příklady v centru a stále méně typickými v návaznosti na posouvání se k periférii kategorie (...) obsah kategorie je určován jádrem a přípustitelnou velikostí její transformace.“¹⁰ Podstatou obsahu pojmových struktur je pak dle R. Tokarskiho, významného polského lingvisty, reprezentujícího tzv. lublinskou školu, totiž skupinu kognitivně-kulturní lingvistiky navazující především na myšlenky americké etnolingvistiky a jazykového relativismu, „designace zahrnující většinou soustavu rozpoznávacích rysů typických pro kódová užití slova a podávána jako tzv. lexikální význam.“¹¹

⁷ Interakčními vlastnostmi myslíme ty vlastnosti našeho pojmového systému, jež jsou přímým produktem našeho působení, prožívání našeho světa a toho, kým jsme. Jednoduše řečeno jedná se o produkt naší vzájemné interakce s fyzickým a kulturním prostředím. Oproti tomu klasické pojetí přistupuje k definování významu pojmů na základě jejich inherentních vlastností, tedy na základě přesvědčení o standardizovaných a objektivních vlastnostech, jímž lidé rozumí jedinečně, a právě na základě těchto vnitřně obsažených vlastností. K definování pojmu poté *stačí* uchopit onu inherentní vlastnost a vymežit nutné a dostačující podmínky proto, aby bylo možné aplikovat definici na daný pojem. Je ovšem nutné si uvědomit, že naše zkušenost pojmů je mnohdy až výrazně odlišná od její objektivní definice. (srov. Johnson, Mark; Lakoff, George. *Metafory, kterými žijeme*. Host, Brno, 2014, s. 135)

⁸ Srov. Johnson, Mark; Lakoff, George. *Metafory, kterými žijeme*. Host, Brno, 2014, s. 141

⁹ Nutno podotknout, že tento přístup se značně odlišuje od klasického konceptu objektivistické kategorizace, který k otázce kategorizace přistupuje na základě definice množin; kategorie jsou tedy charakterizovány na základě té množiny vlastností, které jsou jí vlastní, inherentní. Svět je pak rozdělen na svět uvnitř a vně kategorie, přičemž entita, nezapadající a pozbývající jednu či více inherentních vlastností dané kategorie je postavena zcela mimo kategorii. Tento přístup má ovšem značné nedostatky, především pak její primární nekompatibilita s tím, jakým způsobem žijeme a vnímáme svět. Na další nedostatky poukázala mj. Eleanor Rosch ve své publikaci *Human Categorization*, 1977. (dále srov. Johnson, Mark; Lakoff, George. *Metafory, kterými žijeme*. Host, Brno, 2014, s. 138)

¹⁰ Srov. *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. [uspořádala Lucie Saicová Římalová, Iva Nebeská, Irena Vaňková]. Praha: Filozofická fakulta UK, 2007, s. 20

¹¹ Srov. *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. [uspořádala Lucie Saicová Římalová, Iva Nebeská, Irena Vaňková]. Praha: Filozofická fakulta UK, 2007, s. 21

Od periferie směrem ke středu kategorie se významy mění z významů spíše obsahově i kategorizačně otevřených, příležitostných a individuálních, k významům a kontacím běžně užívajících se v každodenní a ustálené jazykové konvenci na rovině kolektivně přijímaného a průměrného jazyka společnosti. Ovšem ani k těmto proměnám a transformaci pojmového jádra nesmí docházet zcela nekontrolovaně a nahodile, neboť v tom případě by mohlo dojít k nabourání a pokřivení základní pojmové struktury slova.

Významy vždy vycházejí z předvídatelných konotačních rysů, z jejich logických struktur tak, jak jsou ustáleny v jazyce.¹² Nutno podotknout, že i přesto, že konotační principy mají individuální a subjektivní charakter, není tomu tak bezvýhradně. Jejich percepce je podstatně založena například na kulturních konotacích, které jsou významnou, a především kulturně a společensky sdílenou podmínkou jejich porozumění. A je to právě tato intersubjektivně sdílená podmínka, prostřednictvím které vyvstávají otázky po vztahovosti znaku/prototypu pojmu vzhledem k obrazu toho, co jím je porozuměno a představeno v naší subjektivní mysli, jakož i v mysli kolektivní, vztahující se k určité kultuře a k jejímu jazyku.¹³ Konečně je třeba vzít v potaz, že různé é struktury a jazyková společenství mohou mít tyto konotační principy značně odlišné a jejich významy, a to i v případě více či méně ekvivalentních výrazů, tedy nebudou totožné – jednoduše jejich jazykový obraz světa není a nikdy nebude *naším* jazykovým obrazem světa a to nikoli pouze v perspektivě konotačních významů, ale také v perspektivě hodnot a v posledku samotného hodnocení skutečnosti.¹⁴

Význam implikuje účelovost jazyka. Jazyk v sobě nese podstatu našeho *vztahování se* ke světu, našeho porozumění a prožívání. Jazyk se tak stává *smyslotvorným* médiem, prostřednictvím něhož se můžeme ke světu vztahovat a prostřednictvím něhož třídíme a rozumíme světu a jeho obraz v nás. Prostřednictvím jazykových kategorizací a kategorizačních strukturních procesů jsme svět schopni nahlížet a přijímat nikoliv v chaosu, ale v jeho (pro nás) smysluplně uspořádané a komplexní podobě, v tak či onak smysluplném obrazu.

¹² Srov. *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. [uspořádala Lucie Saicová Římalová, Iva Nebeská, Irena Vaňková]. Praha: Filozofická fakulta UK, 2007, s. 21

¹³ Srov. Vaňková, Irena. *Nádoba plná řeči (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha, Karolinum, 2007, s. 73

¹⁴ Srov. Vaňková, Irena. *Nádoba plná řeči (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha, Karolinum, 2007, s. 62

Kategorizace tvoří fundamentální základu našeho konceptuálního systému, prostřednictvím něhož jsme schopni svět – doposud vydělný na části – nahlížet a strukturovat do určitých celků a podob, a tak ho i vnímat, rozlišovat a prožívat.¹⁵ Kategorizace tedy uspořádává náš svět a dle Maćkiewicz: „kategorizace člověku dovoluje ovládnout jak nekonečnou rozrůzněnost skutečnosti, tak její proměnlivost a dynamičnost.“¹⁶ Tato uspořádanost v sobě nutně nese jistý předpoklad před-porozumění světu, interpretaci (jeho) skutečnosti, jejíž předpoklady jsou z velké části neuvědomované, automatické a kulturně a sociálně determinované. Tyto interpretační předpoklady bychom mohli chápat jako jakési artefakty minulosti, kategorie pro naše předky význačné, vydělené z chaosu, uchopeny, upraveny a zakomponovány do našeho (jazykového) obrazu světa.¹⁷

1.1 Kontext jazykového obrazu světa

Jazyk však není zdaleka jen struktura – a ani jen nástroj. Je to také – každý jazyk zcela po svém – obraz světa, způsob jeho pochopení a uchopení, jeho specifická interpretace. Model světa – jeden z možných. Médium lidské reflexe universa. Svědectví o člověku, o uspořádání jeho vnitřního světa, o procesech, které v něm probíhají.¹⁸

Chápeme-li tedy jazyk obrazem kognitivní lingvistiky, vycházíme tak z předpokladu, že jazyk je nedílnou součástí našeho vztahování se ke světu a způsobu, jakým svět a jeho obrazy kategorizujeme, chápeme a prožíváme. V tom nám pak pomáhá právě schopnost metaforizace a již zmíněná kategorizace a její strukturální procesy, díky kterým je naše skutečnost právě naší skutečností. Jak tedy již rozumíme, jazyk není jen jakási struktura. Jazyk v sobě nese unikátní obraz světa a unikátní schopnost jeho chápání a interpretace. Koncept jazykového¹⁹ obrazu světa je pak kontextuálně ukotven

¹⁵ Srov. Vaňková, Irena. *Nádoba plná řeči (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha, Karolinum, 2007, s. 62

¹⁶ Srov. Maćkiewicz, 1991; 1999; 2004. In Vaňková, Irena et al. Praha, 2005, s. 68

¹⁷ Srov. Vaňková, Irena, et al. *Co na srdci, to na jazyku*. Praha, 2005

¹⁸ Srov. Vaňková, Irena. *Kognitivně-kulturní inspirace z Polska. Slovo a slovesnost*, 1999, 60: 214-224.

¹⁹ Budeme-li v této práci hovořit o (jazykovém) obrazu světa, budeme ho chápat jako komplexní koncept, který svá východiska nehledá pouze v rovině jazyka, jakožt spíše jeho prostřednictvím. Svět a jeho obraz, který se nám tak prostřednictvím tohoto konceptu naskýtá, je kombinací celé své komplexní povahy, tedy jeho kulturních, sociálních, subjektivních, ale i historicky kolektivních (intersubjektivně) předávaných

ve výzkumech z oblasti²⁰ sémiotiky a kulturně-kognitivní lingvistiky. Jejich cílem je, jak píše I. Vaňková²¹: „odhalení specifických jazykových obrazů světa, charakteristických pro jednotlivé jazyky, jinak řečeno – odhalení různých jazykových konceptualizací světa.“²² Nejedná se tedy pouze o pojem jako takový, ale o pojem symbolizující a zastupující komplexní přístup k jazyku a způsob jeho chápání a užívání. Pojem, jehož prostřednictvím lze zkoumat společnost a její vnitřní mechanismy, způsoby, jakým společenství konceptualizuje, vnímá, prožívá, hodnotí a sdílí svět. Koncept jazykového obrazu tedy hledá prostřednictvím svého záměru odpovědi na otázky týkající se svědectví o naší mysli, o její podstatě a o principech jejího fungování, o tom, jakým způsobem zakoušíme a rozumíme světu a co tyto způsoby ovlivňuje, o dané jazykové kultuře (ve vztahu a kontrastu ke kulturám jiným), ale také o tom, proč svět kategorizujeme a strukturujeme zrovna tak a ne jinak.²³ Tento koncept nachází své základy zejména v pracích polských jazykovědců, mnohdy souhrnně označovaných jako tzv. lublinská škola. Ovšem nutno podotknout, že záměr nahlížení obrazu světa prostřednictvím jazyka a východiska těchto principů silně rezonují s tradicí fenomenologie, jakož i americké kognitivní lingvistiky a jejich snahou o navrácení se k věcem samým (fenoménům) a k jejich přirozenosti jako pramenům přirozené lidské zkušenosti.²⁴

obrazů aj., a bylo by tedy nesprávné nahlížet ho tak jednoduše, jen skrze jazyk, i když jazyk je skutečně obrazem/odrazem interpretace naší skutečnosti.

²⁰ Různé formy toho přístupu lze sledovat už ve filosofii 18. století, a to zejména v myšlení J. G. Herdera a W. von Humboldta. Významné místo pojem nachází i ve fenomenologické a hermeneutické tradici, psychologii, sociologii a v neposlední řadě v kulturní antropologii, zejména pak ve světle americké tradice jazykového relativismu, jehož nejvýznamnějšími představiteli jsou E. Sapir a B. L. Whorf se svou Sapir-Whorfovou hypotézou. (srov. Vaňková, Irena. *Nádoba plná řeči (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha, Karolinum, 2007, s. 58)

²¹ Srov. doc. PhDr. Irena Vaňková, CSc., Ph.D. je významná česká lingvistka zabývající se především kognitivně-kulturní lingvistikou, etnolingvistikou, filosofií jazyka a filosofií komunikace v kultuře. (pozn. aut.)

²² Srov. *Obraz světa v jazyce: sborník z příspěvků, které zazněly v jazykovědné sekci XXVII. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference*. Univerzita Karlova; Uniwersytet Warszawski. [uspořádala Irena Vaňková]. Praha: Filozofická fakulta UK, 2001

²³ Srov. Vaňková, Irena. *Člověk a jazykový obraz (přirozeného) světa*. Slovo a slovesnost, 60, 1999, 4, pp. 283-292

²⁴ Srov. např. s fenomenologickou tradicí a filosofií zejména J. Patočky, M. Heideggera, E. Husserla a tradice americké kognitivní vědy reprezentovaná zejména pracemi G. Lakoffa a M. Johnsona.

Cílem studia společnosti prostřednictvím jazykového obrazu světa je potom právě ono odkrývání tohoto obrazu a postupné rekonstrukce konceptuálních a strukturálních systémů, na jejichž základě je ona daná společnost vystavěna, a na základě kterých můžeme společnost interpretovat a porozumět.²⁵

Podstatou jazykového obrazu světa je jeho „antropocentrický (a v souvislosti s tím také etnocentrický a geocentrický), naivní, subjektivní (resp. inter-subjektivní), předsudečný“²⁶ charakter. Jeho podstata je založena a zcela se odvíjí od perspektivy člověka a horizontu jeho světa, jeho běžného užívání daného jazyka, každodenního střetávání se a zakoušení jeho přirozeného světa. Na základě binární opozice „vlastní – cizí“ ve formě před-porozumění, tak jak jej myslel H. G. Gadamer, třídíme a utváříme náš obraz světa se všemi prototypy, stereotypy a předsudečnými schémata, která jsou v našem jazyce a obrazu světa již před-kategorizována, a tedy před-vybrána. Jak ale poznamenává I. Vaňková: „nebezpečné konsekvence ovšem může mít, pokud nerozlišujeme předsudečný, generalizovaný obraz věci a realitu samu například v souvislosti se stereotypy.“²⁷ a mj. právě o tom bude dále pojednávat tato práce. Dalšími atributy jazykového obrazu světa jsou potom jeho výběrovost, která se promítá zejména ve způsobech kategorizace a výběru nebo naopak upozadění některých prvků reality, dynamičnost, tedy schopnosti absorbovat a reflektovat vývoj, ať už historický, či vývoj ovlivněn interakcí s různými jazyky a jejich obrazy světa, či právě vlivem vizuální kultury, zejména pak vlivem médií a reklamy. Dále axiologičnost, kdy se výchozím bodem hodnocení a zaujatosti stává člověk a teprve v kontrastu k němu a k lidskému dochází k hodnocení světa a konečně mnohvrstevnatost, rozrůzněnost obrazu světa do mnoha množin rozdělených na základě různých kritérií, např. sociálních, aj.²⁸

²⁵ Srov. Vaňková, Irena. *Člověk a jazykový obraz (přirozeného) světa*. Slovo a slovesnost, 60, 1999, 4, pp. 283-292

²⁶ Srov. Vaňková, I. *Nádoba plná řeči (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum, 2007, s. 59

²⁷ Tamtéž, 2007, s. 59

²⁸ Srov. Vaňková, I. a kol. *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum, 2005, s. 53-54

2. Tělo a tělesnost

Tělesnost hraje, zdá se, roli na všech úrovních vztahu člověka a ke světu, ve fenomenologickém popisu prožívání, v interpretaci korelace prožívání a danosti přirozeného světa, ve světě, který není jen korelátem vědomí, ale do něhož těla jako tělesa, věci, patří.²⁹

Pokud člověk skutečně přemýšlí o těle jako takovém, pak neexistuje žádný možný obrys tohoto těla jako takového. Existují úvahy o systematickosti těla, existují hodnotová kódování těla. Tělo jako takové myslet nelze a já se k němu rozhodně přiblížit nemohu.³⁰

Jak bylo řečeno, jazykový obraz světa je koncept zastupující komplexní přístup k jazyku, jehož prostřednictvím se snaží zkoumat společnost, její vnitřní schémata a mechanismy fungování, a tedy odkrývat a rekonstruovat konceptuální a strukturální způsoby fungování naší mysli, na jejichž základně je vystavěna daná (jazyková) kultura, daná společnost. K onomu zakotvení naší – řečí modifikované – kognitivity, která hraje podstatnou roli v rámci strukturalizace a konceptualizace našeho metaforického pojmového systému, jakož pak následně i v procesech kategorizačních a konečně ve vztahu k celé naší lidské zkušenosti a subjektivnímu ukotvení se do světa, dochází právě prostřednictvím našeho těla a naší bytostné tělesnosti.³¹ Je to tedy právě naše tělesnost, promítající se do svědectví o tom, jak *jsme* a jak *jsme* ve světě. Abychom tedy mohli dále postoupit v úvahách této práce, je nutné, abychom si ujasnili, jak budeme chápat onu tělesnost, ono tělo.

Podle Jana Patočky, jednoho z nejvýznačnějších českých filosofů, je naše tělesnost *působnost*, prvotní dynamika, jejímž prostřednictvím vnímáme a vyznačujeme naši tělesnou existenci.

²⁹ Srov. Novotný, Karel. *Subjektivní pohyb těla a svět*. In: *Fenomenologie tělesnosti*. Vyd. 1. Praha, 2011, s. 48

³⁰ Srov. Spivak, Gayatri Chakravorty. *In a Word*. In: Butler, Judith. *Závažná těla: o materialitě a diskursivních mezích „pohlaví“*. Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2016, s. 15

³¹ Srov. . *Nádoba plná řeči (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha, Karolinum, 2007, s. 41

Jak již bylo řečeno, náš svět a jeho obraz v nás je orientován veskrze antropocentricky, přičemž tento přístup se mimo jiné jeví i v prostorové orientaci, kdy „prostor je orientován k nám, orientace v prostoru tak, jak jej žijeme, má své nahoře-dole, vpravo-vlevo, vpřed-vzad (...) tento zvláštní subjektivní charakter, který se nám ukazuje na věcech, je stopa původně personálního přístupu ke světu, signum naší tělesnosti, jak se objevuje ve světě, který nás obklopuje. To je naše bytí jakožto bytí k věcem.“³² Je to tedy naše tělo, naše tělesnost, která nám zprostředkovává zkušenost světa, a právě jejím prostřednictvím jsme schopni rozumět pojmům, jejich pojmovým strukturám a významům, které jak již bylo v této práci mnohokrát poznamenáno, strukturují naše chápání jazyka a tím pádem i naše chápání a orientaci ve světě a myšlení vůbec. Ve věci tělesnosti ovšem vyvstává mnoho dílčích otázek, zejména pak otázky týkající se toho, jak *jsme* tělesní? Jak vnímáme svá těla, jaké fundamentální povahy je naše tělesnost? A konečně, v kontextu záměru naší práce, jak je vnímána a rozuměna konkrétně tělesnost ženy? Jak jsou kategorie ženského těla a ženské tělesnosti rozuměny a zakoušeny v každodenním životě? Jaké povahy a v posledku jakého základu tyto kategorie jsou? Odkud plyne jejich (pojmová) podstata, jaké významy jsou jí přiřítány a jakým způsobem jsou dále vyobrazovány?

Podle Jean-Paul Sartra vědomí naší tělesnosti bezděčně zakoušíme a spojujeme vzhledem k tělesnosti Druhých. Jedná se tedy o odvozený vztah, teprve na jehož základně, tedy na základně tělesnosti cizí, tělesnosti Druhých, vnímáme a definujeme tělesnost naší; „existují pro sebe tak, jak je mé tělo známo Druhým.“³³ Naše tělesnost je tedy produktem *zvětšujícího pohledu* Druhých, pohledu, jež nás ale nutně zvětšuje nikoli v naší celistvosti, ale naopak v našich dílčích (pseudo)podobách.

³² Srov. Patočka, Jan. *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Praha, 1995, s. 34: „*Nahoře-dole má smysl tím, že původní dynamika tělesné existence je určité úsilí, náš postoj je svého druhu námaha, přemáhání odporu, směřuje proti tíži; vpravo-vlevo je původní symetrie naší aktivní tělesnosti, rukou, nohou, symetrie našeho těla, našich pohybů; vpřed-vzad je směr naší činnosti, dynamiky práce, síly, která vidí. Naše dynamika se nejeví v témže smyslu, jako se jeví věci, a přitom tato dynamika je ustavičně orientací mezi věcmi. Proto se s těmito charaktery: vpřed-vzad, nahoře-dole, vlevo-vpravo setkáváme v tom, co se jeví, na věcech, nikoli v reflexi na sebe sama.*“

³³ Srov. Sartre, Jean-Paul. *Bytí a nicota*. 1978, s. 460. In: Vaňek, Jiří. *Tělesnost a Druzí. Sartrovo pojetí těla v jeho spise Bytí a nicota*. Acta Oeconomica Pragensia, roč. 13, č. 5, 2005, s. 41

Zvčňující pohled Druhých nám bere naši úplnost a naše tělo pozbývá svou původní podstatu, definitivnost a v posledku i svobodu (myšleno ve smyslu svobody našeho vnímání sebe samých, našeho těla a naší tělesnosti).³⁴ Člověk je tak do sebe nutně vtělený, ale zároveň se nachází mimo svou tělesnost. „Neznepokojuje mne můj zjev (tělo) tak, jak existuje, ale to, jak mne vidí Druzí.“³⁵ Svědectví o pohledu Druhých a o tom, jak mé tělo (pro Druhé) je, je potom uskutečňováno skrze jazyk, kdy prostřednictvím jazyka a pojmů, které Druzí užívají ve vztahu k nám a naší tělesnosti, teprve zakoušíme vlastní tělesnost. Tak nám podstata toho „jak existuje naše tělo pro nás zcela uniká do té míry, v níž na něj uplatňujeme způsob, jímž je vnímají a chápou Druzí.“³⁶

„Západní kultura se snažila zobrazovat genderové a sexuální odlišnosti a vytvářela přitom fantazmatické typy pohledu, které jsou samy formovány genderem a sexualitou. V takzvaném fetišismu pohledu vnímaný předmět nikdy není přesně tím, čím je v materiálním smyslu.“ A právě v pohledu na tělo, tělesnost a sexualitu je selhání pohledu a jeho klasifikace nejvíce zřetelné. Fetišismus pohledu potom jednoduše řečeno znamená skutečnosti, kdy divák (v rámci teorie fetišismu se většinou jedná o diváka mužského rodu) neví /nebo je toto vidění výrazně pokřivené/, co vlastně vidí. Odhlédneme-li od klasické Freudovi teorie fetišismu, ve které je fetiš jakousi náhražkou falu, teorii fetišistického pohledu/vidění lze velmi pružně aplikovat i na teorii vizuální kultury, a to v otázce každodenní vizuální konzumace, tedy do situací, kdy skutečnost pokřivuje/překrývá náš subjektivní pohled a naše subjektivní touhy a záměry v něm obsažené. Ve světle freudiánských teorií a (psycho)analýzy lze pak na naši vizuální zkušenost aplikovat také teorii mocenského pohledu, v jejíž rámci je pohled přímo odpovědný za utváření identity dívajícího se, a to právě v okamžiku, kdy si je vědom svých odlišností od toho, na co se dívá; vědomí odlišnosti se tak přímo podílí na (re)definici naší identity.³⁷

³⁴ Srov. Vaňek, Jiří. *Tělesnost a Druzí. Sartrovo pojetí těla v jeho spise Bytí a nicota*. Acta Oeconomica Pragensia, roč. 13, č. 5, 2005, s. 41

³⁵ Srov. Vaňek, Jiří. *Tělesnost a Druzí. Sartrovo pojetí těla v jeho spise Bytí a nicota*. Acta Oeconomica Pragensia, roč. 13, č. 5, 2005, s. 41

³⁶ Srov. Vaňek, Jiří. *Tělesnost a Druzí. Sartrovo pojetí těla v jeho spise Bytí a nicota*. Acta Oeconomica Pragensia, roč. 13, č. 5, 2005, s. 42

³⁷ Srov. Jean-Paul Sartre viz kapitola 2.; srov. Mirzoeff, Nicholas. *Úvod do vizuální kultury*. Praha: Academia, 2012, s. 197

Zároveň „díky pohledu zjišťujeme, že i na nás se může někdo dívat, takže se toto vědomí stává součástí naší identity (...) vidím *se*, protože se na mě *někdo* dívá.“³⁸ Jacques Lacan tuto teorii pohledu dále rozvádí a zakládá na ní tzv. teorii zrcadla, při které prostřednictvím pohledu, jež je mimo nás a skrze nějž *jsme* jeho obrazem, dochází k formování a (re)konstruování našeho ega, resp. naší subjektivity a naší tělesnosti; teprve skrze sebe-vědomí a obraz Druhých si uvědomujeme naší tělesnou odlišnost, odlišnost našeho pohlaví. Skrze pohled tedy vzniká subjekt, jež se označuje jako „*Já*“ a teprve následně dochází k jeho vymezení na muže či ženu. Pohled a subjekt (*zobrazení*) tedy existují pouze ve vzájemném vztahu a jejich spojením teprve vzniká obraz, tedy to, co je percipováno.³⁹

Naše tělesnost je tedy vytvářena⁴⁰ a ukotvena prostřednictvím a *uvnitř* pohledu *Druhých*, což ovšem znamená nutné pokřivení naší přirozené podstaty a naší každodenně zakoušené a žité tělesné existence v objekt.⁴¹ Podle Johna Bergera je právě pohled (ať už jím v kontextu autorova konceptu myslíme explicitně pohled Druhých, či abstraktně pohled společnosti a jejích vnitřních mechanismů fungování, mediální kultury, aj.) konstruktem nejen ženské tělesnosti, ale také jejího bytí jako takového. Žena své bytí neustále a bezděčně zakouší a definuje vzhledem ke společnosti a k tomu, jakou povahu jejího bytí společnost předpokládá a v posledku vyžaduje. Žena se tedy ve vztahu k vlastnímu bytí nachází v jakémsi dialogu mezi její přirozenou podstatou a jejím obrazem a v tomto rámci potom dochází k neustálé (sebe)reflexi jejího postoje vůči sobě samé a vůči jejímu bytí jako takovému. Slovy J. Bergera: „její vlastní pojetí sebe sama je vytlačován pojetím jejího já viděného Druhým.“⁴² Konečně tímto způsobem vytvořený prostor a způsoby vidění, jež se v něm uplatňují, resp. způsoby pohledu, zapříčinily oddělení ženy od její bytostné podstaty a tělesnosti v její úplnosti a definitivnosti na dvě dílčí podstaty postulující její existenci. Podstatu *dohlížející* a podstatu *dohlíženou*.⁴³

³⁸ Srov. Jean-Paul Sartre; in Mirzoeff, Nicholas. *Úvod do vizuální kultury*. Praha: Academia, 2012, s. 197

³⁹ Srov. Mirzoeff, Nicholas. *Úvod do vizuální kultury*. Praha: Academia, 2012, s. 198

⁴⁰ Průběhový čas byl zvolen záměrně, a to jednoduše proto, aby bylo zřetelné, že se jedná o souvislý proces znovu-vytváření a neustále se aktualizující povahy zakoušení naší tělesnosti. (pozn. aut.)

⁴¹ K otázce objektifikace tělesnosti více v kapitole 2.2 (pozn. aut.)

⁴² Srov. Berger, John. *Způsoby vidění*. Praha, 2016, s. 39

⁴³ Srov. tamtéž, 2016, s. 39

Bytí ženy je tedy prostoupeno neustálým dohledem nad sama sebou a bytostným uvědomování si vlastního těla, vlastní tělesnosti a zároveň neustálým uvědomováním si jejího *dohlíženého* obrazu, tedy obrazu, jež je produktem pohledu, jež opět musí být pod neustálým dohledem.⁴⁴

2.1 Patriarchální povaha sociální konstrukce těl aneb muži jsou z Marsu a ženy?

Sociální svět konstruuje tělo jako sexualizovanou skutečnost a jako nositele sexualizujících principů vidění a dělení. Tento somatizovaný sociální program vnímání je aplikován na každou věc na světě a v první řadě na samotné tělo v jeho biologické realitě: právě on vytváří rozdíl mezi biologickými pohlavími podle principů mytického pojetí světa, v němž panuje arbitrární vztah nadvlády mužů nad ženami, vztah, který se spolu s rozdělením práce otiskuje do reality společenského řádu.⁴⁵

Jeví se nám tedy, že chceme-li pochopit, jak skrze konkrétní jazykový obraz světa chápeme tělesnost, v záměru naší práce konkrétně tělesnost ženy, kterou jak již bylo zmíněno definuje společnost a její *do/pohled*, musíme pochopit základní strukturní a kategorizační povahu současné západní společnosti požadavky, na již je vystavěna.

Pochopili jsme, že být ženou znamená být v předem zkonstruovaném prostoru. V prostoru, jehož moc je prostoupena patriarchálními schémata a mechanismy, v prostoru, jež dal vzniknout a jemuž vládne muž.⁴⁶ Podle Pierra Bourdieu je pak tento prostor prostoupen sociálním programem⁴⁷, jež sestává z mechanicky vytvořené sexuální topologie, která dala vzniknout socializovanému tělu. Podstatou této topologie je systém binárních opozic, který v rámci hegemonického a kulturně determinovaného diskurzu určuje povahu mužství a ženství, a to v rámci nekonečné struktury metafor, kategorií, pojmů a konotací, jež dohromady tvoří jakýsi sémantický diskurz,

⁴⁴ Srov. Berger, John. *Způsoby vidění*. Praha, 2016, s. 39

⁴⁵ Srov. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 11

⁴⁶ Srov. Berger, John. *Způsoby vidění*. Praha, 2016, s. 39

⁴⁷ Jež jsme si osvojili „ve formě podvědomých schémat vnímání a hodnocení historické struktury mužského řádu.“ (srov. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 9)

jež definuje, konceptualizuje a strukturuje naše vnímání a žití toho, co rozumíme *mužstvím* a *ženstvím*. Tato myšlenková schémata jsou v nás internalizována, tedy vtělena.⁴⁸ Nabývají podoby všeobecně přijímaných a nevědomě užívaných struktur, jež se nám jeví jako objektivně a přirozeně existující skutečnosti, jako přirozené difference nesoucí *pravé* významy a rozlišovací rysy (především pak rysy tělesné) mužství a ženství, jsou to ale právě ona schémata, jež tyto *přirozené a objektivně existující* struktury vytváří a zároveň zpětně naturalizují a legitimizují a tím nutně i potvrzují předsudky a významy oněch prototypových významů struktur a kategorií.⁴⁹ A konečně ve své podstatě nutně implikují sociální vztah nadvlády, jež je veskrze prostoupen společenskou strukturou, a jehož samotná existence potvrzuje a zároveň neustále a podvědomě uznává tento sociální vztah jako *pravý a oficiální*.

Na základě toho se nám tedy jeví, že výše zmíněné binární opozice, jež určují povahu jednotlivého pohlaví jako normální, přirozené a nutně nevyhnutelné, jsou v *řádu věcí*. Dle P. Bourdieu tato přirozenost a nevyhnutelnost „existuje objektivně ve věcech, v celém sociálním světě a zároveň se ztělesňuje v tělech, habitech⁵⁰ aktérů, kde funguje formou systémů schémat vnímání, myšlení a jednání.“⁵¹ Nutno podotknout, že síla tohoto hegemonického maskulinního diskurzu je zřetelná už jen z prosté skutečnosti, že jí není třeba nijak ospravedlňovat. Naopak tato androcentrická sociální struktura se nám ze své vlastní přirozenosti jeví jako neutrální, jako normální.⁵² Jde tedy o zkušenost natolik námi prostoupenou, že jí přičítáme povahu skutečnosti a jen velmi obtížně ji můžeme na(d)hlédnout a zakusit v její o-pravdivosti, tedy jako ryzí produkt sociálně vykonstruovaného (vy)dělení.

⁴⁸ Srov. tamtéž, 2000, s. 9

⁴⁹ Srov. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 11

⁵⁰ Habitem rozumíme soubor internalizovaných, vnitřně strukturovaných, individuálních a trvalých dispozic, prostřednictvím nichž vnímáme, hodnotíme a rozumíme světu. Jinými slovy je to trvalá (pre)dispozice k jednání. I přesto, že habitus je individualizovaný, společnost, zejména pak konkrétní sociální pole, ve kterých se jedinec nachází, představují podmínku (nutnost) v rámci procesů formování habitů každého jednoho jedince, ale zároveň i samotné společnosti. Habitus je tedy souborem „uložených systémů preferencí, principů vidění a třídění.“ (srov. Balon, Jan; Šubrt, Jiří. *Soudobá sociologická teorie*. Praha, 2010, s.180) Habitus je sociálně a externě podmiňován a formován a zároveň svou podstatou (tedy naprostého prostoupení života jednotlivce, tak společnosti) udržuje a potvrzuje rovnováhu sociálních dimenzí, dichotomii společnosti a jednotlivce.

⁵¹ Srov. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 12

⁵² Srov. tamtéž, 2000, s. 13

Jednáme-li o produktech sociálně vykonstruovaného (vy)dělení a konečně o produktech vytvořených sociálním řádem nadvlády, je jím právě samotné tělo a tělesnost, jež je přímým výsledkem těchto procesů. Tělo je vytvářeno pohledem společnosti, jež v sobě již nese implikovaná schémata (tedy myšlenková schémata vytvářena sociálním řádem a jejím systémem binárních opozic) anatomické difference mezi pohlavími, na jejichž základě je tělo (vy)děleno. Tato anatomická difference následně slouží jako jakýsi přirozený důvod sociální difference mezi biologickým těly a jejich pohlavím a genderem na dvě sociální esence a zároveň je onomu sociálnímu pohledu základem jeho zdánlivé přirozenosti.

P. Bourdieu tento jev označuje jako jakýsi *uzavřený kauzální kruh*; „kdy se vztahy nadvlády, vepsané formou objektivních dělení do objektivitu a současně, ve formě poznávacích schémat těmito děleními pořádaných a vnímání těchto objektivních dělení zároveň pořádajících, i do subjektivitu, jeví jako samozřejmost.“⁵³ Sociální difference pohlaví je tedy založena na zvýraznění odlišností, na dichotomii mezi pozitivním a negativním, přičemž neviditelnou rukou a veškerenstvím těchto procesů se stává mužský princip a mužství jako takové.⁵⁴ Tělo a tělesnost tedy rozumíme jako sociálně diferencované, jako přímý výsledek symbolické konstrukce biologického těla, přičemž právě ony biologické odlišnosti mezi těly slouží jako základ *objektivního a logicky přirozeného* systematického (vy)dělení pohlaví ve smyslu genderu do dvou diferencovaných sociálních entit, totiž maskulinizací do habitu mužského a feminizací do habitu ženského, přesněji řečeno do habitu mužského a ne-mužského.⁵⁵ Ženský habitus tak vzniká jako negativní a nedokonalá entita, jako produkt vedlejší, nižší. Žena je tedy neustále definována pouze tím, co není, co nemá, nebo co jí chybí a skrze výchovu a společenský po/do-hled jsou v ní souvisle pěstovány ony principy ženskosti tak, jak byly ustanoveny v systému mužského sociálního řádu

⁵³ Srov. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 15

⁵⁴ To jen dokládá skutečnost, že dříve bylo ženství chápáno jako nedokonalá, nižší forma mužství a třeba například vagina představovala obrácený falus. (srov. Gallagher, Catherine; Laqueur, Thomas W. *The Making of the Modern Body: Sexuality and Society in the Nineteenth Century*. Berkeley, University of California Press, 1987. In. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 17

⁵⁵ Tímto systematickým (vy)dělením pak dochází k somatizaci nadvlády a její zpětné naturalizaci. (srov. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 52)

a definovány androcentrickými schémata, které si žena *musí* včas a *řádně* vtělit. Tím, že je žena nutně zařazena (odvozena) a kategorizována v tyto již předem předurčená schémata, tak automaticky potvrzuje a přebírá jejich vlastnosti a i to, jakým způsobem bude chápána.⁵⁶ Toto řazení P. Bourdieu chápe jako arbitrární, tedy rozhodující v tom smyslu, že člověk nutně a bezděčně přejímá předem připravená a sociálně vykonstruovaná schémata, která následně nutně žije. „*Sociální vztahy nadvlády musí přejít do těl*: arbitrárně nastolené odlišné identity se ztělesňují v habitech, jasně diferencovaných podle dominantního principu dělení a schopných podle tohoto principu vnímat svět, teprve za cenu a v důsledku obrovské, rozptýlené a neustálé socializační práce.“⁵⁷ Je to právě ženství, jež je určováno teprve jako sekundární *produkt* sexuální topologie. Ženství tedy je odvozováno. Podobně jako v teoriích Simone de Beauvoir je žena určena jako Druhá, a to (jak již bylo řečeno) jako negativní protiklad, jako nedostatek, určitá kvazi-podoba pohlaví, oproti které se *správně a přirozeně* vymezuje a vyčleňuje mužská identita. Luce Irigaray tyto teze dále vyostřuje a ženu a její identitu tvořenou na základně a prostřednictvím tohoto diskurzu chápe jako paradox, jako protimluv. Identita ženy je dle ní nerepresentovatelná, a to zejména proto, že ženskou identitu není možné ukotvit v jazyce, který je vystaven na maskulinních a falogocentrických⁵⁸ principech. Jinými slovy: „ženy ztělesňují pohlaví, o kterém se nedá přemýšlet, jsou v jazyce nepřítomné a nesrozumitelné.“⁵⁹

⁵⁶ „*Androcentrické vidění je tak neustále legitimováno praktikami, které samo plodí: protože dispozice žen jsou plodem nepříznivého předsudku vůči ženství zabudovaného do řádu věcí, nemohou ženy jinak než tento předsudek neustále potvrzovat. Je to logika prokletí, pesimistického selffulfilling prophecy v plném slova smyslu, to jest prorocství, jež má sklon samo se potvrzovat a svou vlastní předpověď přivolávat.*“ (srov. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 15)

⁵⁷ Tento proces internalizace probíhá prostřednictvím výchovy a socializace každého jednoho jedince ve vztahu k jemu dané sociální společnosti. Srov. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 25

⁵⁸ Termín falogocentrismus, jehož autorem je Jacques Derrida, je syntézou termínů falocentrismus a logocentrismus. Jako falocentrické rozumíme „*systemy vědění a reprezentace, v nichž se dva hlasy, dvě diskurzivní pozice a dvě perspektivy zhroutily do jedné. Coby pouhý odraz Jednoho (mužského) pohlaví má žena možnost mluvit a být zaslechnuta pouze jako podtón, šum, trhlinka ve falocentrickém diskurzu.*“ (srov. Grosz, Elizabeth. *Jacques Lacan. A Feminist Introduction*. New York/London: Routled, 1990: 174. In. Matonoha, Jan. „*Ženské psaní*“ jako inscenace limit textu. Česká literatura, duben 2008, Vol. 56, No. 2 (duben 2008), pp. 201-227. Falocentrický systém je tedy systém maskulinních jazykových, epistemologických a v posledku i symbolických struktur, jehož pravidla jsou spolu s prizmatem mužské společenské nadřazenosti prostoupeny veskrze celou západní společností, a právě prostřednictvím jazyka, jeho jazykových kategorií a významových struktur nás definuje a nutně spoluvytváří náš (jazykový) obraz světa. (srov. Matonoha, Jan. „*Ženské psaní*“ jako inscenace limit textu. Česká literatura, duben 2008, Vol. 56, No. 2 (duben 2008), pp. 201-227.

⁵⁹ „*Subjekt je vytvářen v jazyce díky aktu odvržení. To, co je při aktu utváření subjektu odmítnuto či zavrženo, pro tento subjekt nepřestává být určující. To, co zůstává vně tohoto subjektu, co je odsunuto do*

Ženy tedy představují pohlaví, které je mnohotvárné, ale které nikdy nemůže být znakem samo o sobě, znakem svébytné kategorie.

O ženství a její tělesnosti tedy můžeme *nějak* teoreticky uvažovat, a to pouze v rámci a ve vztahu k mužství, či v předem daném *mužském* diskurzu, ve kterém mužství zastává úlohu označujícího a označovaného zároveň.⁶⁰ Jazyk je tedy ze své podstaty patriarchální povahy a teprve na základně rozpoznání a potvrzení *Stejného* (*jedná se tedy o jakousi mužskou projekci*) ve svém okolí poznává a konstruuje jejich identitu. Ženám je tento jazyk nedostupný, ale paradoxně jeho prostřednictvím dochází ke konstruování jejich vlastní identity a jejich bytí samo o sobě; *žena tímto pohledem není rozpoznána ve své autonomní Jinakosti, nýbrž konstruována a pochopena právě jen jako negativní zrcadlový obraz mužského subjektu.*⁶¹ Spolu s touto (re)konstrukcí její identity dochází jakémusi určení a souvislému popisování toho, jaká žena je, a to právě v rámci onoho jazyka mužské projekce. Žena je tedy před-determinována a této společensky a diskurzivně akceptované předurčenosti musí dostát. L. Irigaray pak tyto diskurzivní (jazykové) mechanismy rozumí jako přirozené vyústění *homosexuální*⁶² společenské nadvlády, které bylo a neustále je dosahováno právě vyloučením onoho *ženského* z opoziční dialektiky. Žena je v tomto patriarchálním diskurzu, jež přímo (re)konstruuje naši kulturu a naši společnost, absentní, vyloučená a odložená.⁶³ „Určujícím středem společensky dominantních diskurzů (od Descartesova filosofického, racionálního „Já“, po Lacanův psychoanalytický falický/symbolický řád) byl co do moci,

vnějšku aktem odvržení, jenž subjekt zakládá, přetrvává jako určitý druh vymezující negativity. V důsledku toho není subjekt nikdy soudržný ani sebeidentický, a to právě proto, že je založen, ba dokonce setrvale znovuzakládán souborem vymezujících odvržení a vytěsnění tvořících jeho diskontinuitu a neúplnost.“ (srov. Butler, Judith. *Závažná těla: o materialitě a diskursivních mezích „pohlaví“*. Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2016, s. 253; dále srov. Butler, Judith. *Trampoty s rodom: feminizmus a podryvanie identity*. Aspekt, 2003, s. 47.

⁶⁰ Srov. Butler, Judith. *Trampoty s rodom: feminizmus a podryvanie identity*. Aspekt, 2003, s. 49; pokud není uvedeno jinak, překlad z původního slovenského jazyka zde i dále v textu vždy Kateřina Lohrová (pozn. aut.)

⁶¹ Srov. Matonoha, Jan. „*Ženské psaní*“ jako inscenace limit textu. Česká literatura, duben 2008, Vol. 56, No. 2 (duben 2008), pp. 201-227, s. 204

⁶² Jedná se o slovní hříčku, odkazující na jazyk Stejného (*homo-*), ale pouze mužského (*homme*); srov. Matonoha, Jan. „*Ženské psaní*“ jako inscenace limit textu. Česká literatura, duben 2008, Vol. 56, No. 2 (duben 2008), pp. 201-227, s. 204

⁶³ Srov. Butler, Judith. *Trampoty s rodom: feminizmus a podryvanie identity*. Aspekt, 2003, s. 47; srov. Matonoha, Jan. „*Ženské psaní*“ jako inscenace limit textu. Institute of Czech Literature, The Academy of Sciences of the Czech Republic, 2008, Vol. 56, No. 2 (duben 2008), pp. 201-227, s. 203

aktivity, autonomie, „universální“ subjekt, jehož identita byla založena na nepostřehnutelné marginalizaci či exkluzi toho, co bylo definováno jako ženskost (ať už to má být iracionalita, tělesnost, emoce, či presymbolické). Ženské se tak stává tím, co nemůže být vyjádřeno, neboť existuje pouze mimo rámce a možnosti značení.“⁶⁴ Žena tedy (v naší kultuře) systematicky představuje něco, co *není* a jazyk patriarchálního diskurzu je tomu důkazem, neboť „jazyk, jímž uchopuje a artikuluje svou „zkušenost“, není jejím jazykem.“⁶⁵

2.2 Otázka objektifikace aneb ženské tělo jako objekt pro Druhé

*Ženský habitus ve své genezi i ve své dnešní podobě a jejích sociálních podmínkách přímo nutí považovat ženskou zkušenost těla za krajní formu všeobecné zkušenosti těla-pro-druhého, těla neustále vystaveného objektivizaci skrze pohled a diskurs těch druhých.*⁶⁶

*Přísně vzato, nedá se říct, že existuje něco jako „ženy“.*⁶⁷

Jak jsme zjistili, tělesnost je vytvářena a konstruována skrze společnost, která je prostoupena kulturně (a tedy nutně i jazykově) determinovaným sociálním programem, jehož specifický sémantický diskurz, který strukturuje a definuje naše pojmání toho, jak chápeme ženství a mužství, a *jejich/naši* tělesnost, je konstruován právě skrze jazyk. Tento sociální program a jeho myšlenková schémata jsou nám natolik vtělená, že se stávají všeobecně přijímanými a nevědomě užívanými strukturami, jež se nám jeví jako objektivně a přirozeně existující, svou povahou arbitrární, nevyhnutelné, neboť existují v celém sociálním světě a zároveň se ztělesňují v tělech, kde fungují jako schémata myšlení a jednání. V tomto sociálním programu je pak také ukotvena sociální diference pohlaví, která je založena na zvýraznění odlišností mezi mužským a ženským, přičemž koordinátorem těchto procesů se stává mužský princip a mužství jako takové. V posledku dochází k systematickému (vy)dělování mužského a ženského ve smyslu genderu do

⁶⁴ Srov. Waugh, Patricia. *Feminine Fictions; Revisiting The Postmodern*. London: Routledge, 1989: 8. In: Matonoha, Jan. „Ženské psaní“ jako inscenace limit textu. Institute of Czech Literature, The Academy of Sciences of the Czech Republic, 2008, Vol. 56, No. 2 (duben 2008), pp. 201-227, s. 203

⁶⁵ Srov. Matonoha, Jan. „Ženské psaní“ jako inscenace limit textu. Institute of Czech Literature, The Academy of Sciences of the Czech Republic, 2008, Vol. 56, No. 2 (duben 2008), pp. 201-227, s. 203

⁶⁶ Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 59

⁶⁷ Srov. Julia Kristeva; In: Butler, Judith. *Trampoty s rodem: feminizmus a podryvanie identity*. Aspekt, 2003, s. 36

dvou odlišných sociálních entit, totiž maskulinizací do mužství a feminizací do ženství, tedy ne-mužství. Ženství se tak stává jakýmsi výsledkem mužství a zároveň formou, která můžeme být nahlížena a chápána právě a jen prostřednictvím mužství, v obecné rovině prostřednictvím společnosti a jejich *určujícího* pohledu, jak již bylo vysvětleno výše. Ženské tělo tak můžeme chápat jako všeobecnou zkušenost, jako tělo pro druhé, jako výsledek pohledu. Zdá se tedy, že být ženou znamená být ženou-pro druhé, odosobněným objektem-tělem. Přísně řečeno být jejich předmětem. Žena se neustále stává jakýmsi symbolickým nástrojem, objektem maskulinní sociální nadvlády a její role, jakožto nástroje, jakožto objektu, je omezena pouze na „produkcí a reprodukci symbolického a sociálního kapitálu.“⁶⁸ Takto somatizovaná společnost z ženského těla dělá jednoduše předmět, jež nahlíží a zachází s ním jako s všeobecně zhodnotitelným a zaměnitelným, jako s objektem veřejného a všeobecného vlastnictví.⁶⁹ Konečně tuto odluku od jednoty s tělem zakouší i žena sama, jejíž vztah k sobě samé, respektive k vlastnímu tělu, se zakládá právě na této *předmětné, objektivní* představě, jakéhosi zpětného normativního *obrazu/odrazu* toho, jak je vnímána Druhými. Její tělo tak již není ve vztahu k ní samé, ve vztahu k její tělesnosti, k jejímu osobnímu, *subjektivnímu* já, je jen jakýmsi vystave(ě)ným předmětem, objektem neustále tvořeným a souvisle modifikovaným po/do-hledem Druhých a v posledku celého sociálního řádu. Žena sama tak své vlastní tělo již poznává a rozumí prostřednictvím pohledu Druhých a toho, jak ji vidí, respektive toho, jak ona, a *společnost*, chce, aby ji bylo viděno. Žena tedy touto nepřetržitou *indoktrinací* myslí na své tělo nevědomě do značné míry jako na nástroj, na symbol, na celek oddělený od své celistvosti a definitivnosti, kdy se jednotlivé jeho části naučila vnímat a vy(po)užívat jako nutné vybavení, teprve prostřednictvím něhož může *a má být*.⁷⁰

Do interakce ženy ve vztahu ke svému tělu pak vstupuje a zapojuje se celá sociální struktura a sama interakce je prostoupena sociálně schválenými a normativními schématy vnímání a hodnocení, v nichž jsou uloženy základní společenské struktury a významy pramenící mimo jiné právě z onoho pojmového systému opozic a jeho myšlenkových

⁶⁸ Srov. Dardigna, Anne-Marie. *Les Château d'Éros ou les infortunes du sexe des femmes*. Paris, Maspero, 1980, s. 88. In. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 42

⁶⁹ Srov. Dardigna, Anne-Marie. *Les Château d'Éros ou les infortunes du sexe des femmes*. Paris, Maspero, 1980, s. 88. In. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 42

⁷⁰ Srov. McLuhan, Herbert Marshall. *Člověk, média a elektronická kultura: výběr z díla*. Jota, 2000, s. 34

a významových schémat již vepsaných do těl. Tato schémata jsou pak od počátku veskrze prostoupena vztahem (nejen) ženy a jejího těla a podle nich se „formují jak reakce či představy, které její tělo vyvolává u druhých, tak i způsob, jakým tyto reakce vnímá ona sama.“⁷¹ Žena si tato schémata (již konfrontována a spolu-vytvořena v nevědomém dialogu společnosti a jí samé) přivlastní a své tělo pak zakouší a ovládá právě způsobem, jež byl zplozen v těchto schématech a jež je výsledkem tohoto dialogu. Dochází tedy k jakési dvojí sociální determinaci *viděného* těla.⁷² Nutno podotknout, že tato schémata a tělesnost, jež je jejich prostřednictvím tvořena a zakoušena, jsou nutně kulturně a prostorově determinované a jejich účinnost (do jisté míry) závisí také na tom, do jaké míry je *viděný*, na nějž jsou uplatňována, přijímá a uznává, a jaké hodnoty a v posledku i hodnocení jim přikládá. Síla pohledu se nám tak jeví být nikoliv jako pouhá abstraktní a univerzálně objektivizující síla, tedy taková, jak ji viděl mimo jiné například Jean-Paul Sartre, nýbrž jako síla symbolická, do jisté míry závisící na vztahu mezi hledícím a viděným. Trvalý vztah k vlastnímu tělu je pak účinkem konfrontace mezi tělem *legitimním* a tělem, jež je výsledkem *praktické* zkušenosti, tedy zkušenosti založené na tělesném osvojení si základních schémat produkovaných sociálními strukturami a následného neustálého posilování oněch schémat skrze reakce Druhých, jež jsou ovšem znovu založena na týchž schématech.⁷³

Čím hlubší je potom propast mezi tělem legitimním, tedy tělem, jež je sociálně požadované, a tělem praktické zkušenosti, jehož obraz je zase neustále vynucovaný Druhými, tím intenzivněji bude vztah k vlastnímu tělu a jeho zkušenosti doprovázet pocit *tělesného odcizení*, ať už jím myslíme pocity stísněnosti, bezradnosti, či bytostných rozpaků. Do stavu tělesného odcizení a permanentní tělesné nejistoty je žena jakožto symbolický předmět mužské nadvlády stavěna neustále. Její bytí je prostoupeno jakousi formou symbolické závislosti, kdy se tato závislost stává až jakýmsi určujícím prvkem jejího bytí o sobě. Závislostí pak myslíme stav, kdy ženy, jež jsou neustále vystaveny pohledu Druhých, jsou rovněž odsouzeny si neustále bytostně uvědomovat „rozdíl mezi tělem skutečným, k němuž jsou připoutány, a tělem ideálním, jemuž se neúnavně snaží připodobnit.

⁷¹ Srov. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 59

⁷² Srov. tamtéž, 2000, s. 59

⁷³ Srov. Sartre, Jean-Paul. *Bytí a nicota*. 1978; Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 60

Protože ke svému bytí potřebují pohled druhého, jejich chování se neustále řídí tím, že předem odhadují, jak bude jejich tělesný zjev, jejich způsob držení a prezentace těla oceněn.“⁷⁴

Žena se tedy jako ustavičně zvětšující a viděný objekt pro Druhé nutně a neustále ocitá v jakémsi bytostném rozporu a úzkosti z vlastní tělesnosti, úzkosti ve vztahu k vlastnímu tělu a konečně úzkosti ve vztahu sama k sobě, a to nejen proto, že se sama nahlíží prostřednictvím a v mužských kategoriích, ale také proto, že se souvisle ocitá v jakýchsi *double bind*⁷⁵ situacích; tedy v jakýchsi existenčních rozporech, kdy jedná-li žena v souladu s tím, jaká je všeobecná představa ženství, vypadá jako neschopná, hloupá a ztracená, jedná-li ovšem žena mimo *své řádné* ženské kategorie, pozbyde-li ony povinné normy ženskosti a dostane se tak do sféry mužství, a tím zároveň symbolicky zpochybní muže, jejich mužství a monopol jejich symbolických mocenských pozic, je okamžitě rozuměna jako *neženská*, jako tzv. mužatka, či lesbička a nutně s ní není *něco v pořádku*. Podle Catharine MacKinnon, americké profesorky feministických teorií na Harvardské univerzitě, jsou tyto kontradikční rozpory nutným důsledkem a zároveň pokračováním *kontradikčních očekávání*, pramenících ze symbolického postavení ženy strukturovaného jako jakýsi symbolický statek, který je povahou veskrze rozporuplný.⁷⁶ Ženy by totiž měly být akorát *ženské*, ne moc, ale ani ne málo, měly by být svůdné a všemi prostředky se snažit souvisle líbit a nadbíhat mužů, ale zároveň by tyto snahy měly ony samy odmítat. Měli by být záhadné, tajemné a světu uzavřené, ale neměly by být rigidní, zároveň by měly být otevřené a přístupné, ale v opět v mezích – v mezích, které vytyčují a schvalují muži. Jak sama C. MacKinnon dodává: „dokázat takto spojit uzavřenost s otevřeností, zdrženlivost se svůdností je tím obtížnější, že výsledek posuzují muži, a ti si ho mohou, ať už nevědomky nebo naschvál, špatně vyložit.“⁷⁷

⁷⁴ Srov. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 62

⁷⁵ Situace, které bychom mohli nazvat jako dvojznačné, nebo také jako no-win situation, hlava 22; srov. Bordo, Susan. *Unbearable weight: Feminism, Western culture, and the Body*. Berkeley, University of California Press, 2004

⁷⁶ Srov. MacKinnon, Catharine A. *Feminism unmodified: Discourses on life and law*. Harvard university press, 1987.

⁷⁷ Srov. MacKinnon, Catharine A. *Feminism unmodified: Discourses on life and law*. Harvard university press, 1987. In: Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 63

2.3 Tělesnost a genderová diferenciacie jako performativní akt

Za manifestacemi genderu neleží žádná genderová identita jako taková (...) identita sama je performativně konstituována »manifestacemi«, o nichž se domníváme, že jsou jejím výsledkem.⁷⁸

Kategorie pohlaví je politickou kategorií a heterosexuální společnost je na ní založena.⁷⁹

Ony ustálené a vtělené kategorie, které percipujeme zcela nevědomě, do našeho vědomí vyvstanou až ve chvíli, kdy dojde k jejich zakolísání, nabourání jejich podstaty. Teprve tehdy se vytváří ona pravá zkušenost posuzovaného těla.⁸⁰

Podle Simone de Beauvoir se *jako ženy nerodíme, nýbrž se jimi stáváme.*⁸¹ Být ženou se nám mimo to také ukazuje jako bytí prostoupené neustálými střety s dostáním a naplňováním společenských očekávání, souvisle uskutečňovaných skrze pohled Druhých, jakožto i se svou vlastní existencí a kontradikční povahou percepce vlastního těla, vlastní tělesnosti. Prozatím jsme se v této práci nevyjadřovali k otázkám týkajících se povahy ženství jakožto subjektivní identity a ženství jakožto genderu, tedy genderové identity a toho, jak a v jakých rámcích je tvořena, rozuměna a uskutečňována, jako jsme se nevěnovali ani analytickému rozlišení mezi pohlavím a genderem. Toto rozlišování je totiž samo o sobě vratké, nehledě na to, že tato práce si ani neklade za cíl jeho plné postihnutí.

⁷⁸ Srov. Butler, Judith. *Gender Trouble: Feminism and Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990, s. 25. In: Matonoha, Jan. „Ženské psaní“ jako inscenace limit textu. Česká literatura, duben 2008, Vol. 56, No. 2 (duben 2008), pp. 201-227

⁷⁹ Srov. Monique Wittig; In: Butler, Judith. *Trampoty s rodem: feminizmus a podryvanie identity*. Aspekt, 2003, s. 182

⁸⁰ Srov. Butler, Judith. *Trampoty s rodem. Feminizmus a podryvanie identity*. Aspekt, 2014, s. 22

⁸¹ Srov. De Beauvoir, Simone. *Druhé pohlaví*. Orbis, 1966. In: Butler, Judith. *Trampoty s rodem: feminizmus a podryvanie identity*. Aspekt, 2003, s. 182

V rámci genderové problematiky se přirozeně objevuje tolik mnohovrstevnatých přístupů, že jen jejich zběžné představení by bylo na samostatnou, a i tak jistě obsáhlou studii. Nicméně vzhledem k povaze a záměru této práce, tedy chceme-li nahlédnout způsoby percepce a zobrazování ženské tělesnosti, je nutno nahlédnout tento význačný sociální konstrukt, který se přímo dotýká právě těchto procesů.

Gender je běžně vysvětlován jako společenský konstrukt, nesoucí společností vytvořená pravidla a představy o *mužství a ženství*, které jsou pak jednotlivcům přisuzována, a to (zpravidla) na základě jejich příslušnosti k *mužskému*, či *ženskému* biologickému pohlaví. „Stanovení toho, co je gender, co jsou muži a ženy, (...) není prostým odrazem či rozvinutím biologických „daností“, nýbrž do značné míry se jedná o produkty sociálních a kulturních procesů.“⁸² Michel Foucault, představitel francouzské intelektuální avantgardy, chápe pohlaví jako regulační řád, jež uvádí těla pod kontrolu, do (společenského) řádu věcí. Je to podle něj tedy jakýsi ideální konstrukt, materializovaný v čase a nutnou podmínkou těla; pohlaví je „jednou z norem, díky nimž „člověk“ vůbec začíná být životaschopný, normou, která opravňuje tělo k životu v oblasti kulturní inteligibility.“⁸³ Gender potom slovy Catharine MacKinnon rozumíme jako společenské rozdělení mužů a žen a jako takový je přímým důsledkem „společenských nároků heterosexuality, která institucionalizuje mužskou sexuální nadvládu a ženskou sexuální podrobenost a pohlaví tkví ve společenských vztazích uspořádaných tak, že muži mohou vládnout a ženy se musí podvolit.“⁸⁴

Kde je ovšem hranice mezi pohlavím a genderem, respektive nedochází k prolínání pohlaví v gender (a naopak) a nehroučí se tak nutně rozdíly mezi kulturní a biologickou *přirozeností*? Nedomáhá se ke špatnému chápání genderu jakožto *přirozené* kategorie, pro níž lze nutně podávat biologicky podložené vysvětlení? Nebo je stále zřetelné, že pohlaví je *něco víc* než jen předmět konstruovaný společností a vytvořený pojmenováním? Ostatně jak píše Judith Butler, jedna z nejvýznamnějších amerických feministických filosofek: „jestliže gender spočívá v sociálních významech,

⁸² Srov. Lacquer, Thomas. *Rozkoš mezi pohlavími: sexuální diference od antiky po Freuda*. Praha, 2017, s. 30

⁸³ Srov. Butler, Judith. *Závažná těla: o materialitě a diskursivních mezích "pohlaví"*. Praha: Karolinum, 2016, s. 17

⁸⁴ Srov. Srov. MacKinnon, Catharine A. *Feminism unmodified: Discourses on life and law*. Harvard university press, 1987, s. 46-62; srov. Lacquer, Thomas. *Rozkoš mezi pohlavími: sexuální diference od antiky po Freuda*. Praha, 2017, s. 30

keré si osvojuje či keré přebírá pohlaví, potom v sobě pohlaví nehromadí sociální významy coby přidané vlastnosti, nýbrž je oněmi sociálními významy spíše nahrazeno; pohlaví se v průběhu tohoto osvojování vytrácí a vynořuje se gender, a to nikoli jako člen v přetrvávajícím protikladném vztahu k pohlaví, nýbrž jako člen, jímž je „pohlaví“ vstřebáváno a přesunuto, jako známka úplné substanciální přeměny pohlaví na gender, anebo jako to, co by z materialistického hlediska mohlo představovat úplnou desubstancializaci.⁸⁵ V těchto myšlenkových procesech bychom pak mohli jít ještě dál, a to do rámce myšlenek jazykového konstruktivismu, podle kterého se nám ukazuje, že pohlaví se stává jen jakousi fikcí, neexistencí, jež je vystavěna v jakémisi před-jazykovém prostoru, neboť totiž pohlaví není přítomno jinak, než prostřednictvím své vlastní konstrukce; pohlaví, tedy něco, co je zde před genderem, je tedy také jeho postulátem, ale zároveň také postulátem a konstrukcí své vlastní konstrukce.⁸⁶

Judith Butler o své práci *Gender Trouble: Feminism and the subversion of identity*⁸⁷ pronesla, že se pouze snažila nahlédnout a odkrýt způsoby, které stojí na pozadí našeho rozumění a uvažování o genderu a genderově určeném životě, které je dle ní ovšem již ve své podstatě a přirozené povaze vymezené těmi stejnými předpoklady, jež jsou nám *násilně* vtěleny a nutně podmíněny společností, ve které žijeme. Snažíme-li se tedy přemýšlet o genderu a jeho struktuře, která veskrze prostupuje naši společností a v posledku i námi samotnými, nutně se ocitáme v jakémisi epistemologickém rozporu, neboť o něm vždy budeme ze své podstaty přemýšlet stejnými mechanismy a principy, jež jej – tedy i nás – utváří, a i kdybychom si tuto skutečnost uvědomovali (což se do určité míry děje), nebudeme schopni tuto problematiku nahlédnout v její objektivnosti.⁸⁸ Gender a genderový dohled společnosti pak J. Butler chápe jako nástroj ochrany heterosexuality a heterosexuálního řádu našeho společenského systému.⁸⁹ Gender je tvořen a legitimizován nikoli heterosexuální normativitou, nýbrž genderovou hierarchií, která tak zpětně *zaručuje* onu heterosexuálnost. Prostřednictvím teorie genderové

⁸⁵ Srov. Butler, Judith. *Závažná těla: o materialitě a diskursivních mezích "pohlaví"*. Praha: Karolinum, 2016, s. 21

⁸⁶ Srov. tamtéž, 2016, s. 21

⁸⁷ Srov. Butler, Judith. *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge, 2011.; dále srov. Butler, Judith. *Trampoty s rodom. Feminizmus a podryvanie identity*. Aspekt, 2014

⁸⁸ Srov. Butler, Judith. *Trampoty s rodom. Feminizmus a podryvanie identity*. Aspekt, 2014, s.

⁸⁹ Srov. Butler, Judith. *Trampoty s rodom. Feminizmus a podryvanie identity*. Aspekt, 2014, s. 11

performativity⁹⁰ pak mimo jiné také poukázala na skutečnost, že to, co prožíváme a chápeme jako naši tělesnost, ale v posledku i vnitřní podstatu nás samých, je ve skutečnosti vytvářeno společností, a to právě na základě a prostřednictvím různých tělesných aktů, jež jsou tzv. performativního charakteru. Tedy způsob, jakým vnímáme svou podstatu, není založen v nás samých, ale ve společnosti, ve které žijeme a na jejích ustálených a obvyklých kulturních způsobech percepce tělesnosti jako takové. Naše subjektivita tedy není stěžejním bodem našeho bytí a prožívání tohoto světa a nás samých, ale spíše jen funkcí (fikcí?) společenského diskurzu, která mu dává možnost konstruovat se a žít. Naše subjektivita, a tedy i tělesnost, jsou čistě performativní povahy, kdy jsou to právě ony performativní akty, které zaručují jejich povahu a podobu. J. Butler tedy odmítá možnost existence jakési původní externalizované esence jakožto původce naší subjektivity, našeho těla a naší tělesnosti. Tělo, a tedy nutně také pohlaví a gender jsou (re)konstruovány určitým společenským diskurzem, jeho formacemi a jeho určitou praxí a je to konstrukt ryze kulturní a arbitrární. V týchž formacích se pak utváří i naše chápání a pojmání našeho těla a naší tělesnosti, kdy se ke svému tělu a k sobě vztahujeme teprve prostřednictvím oněch kulturně a společensky vytvořených diskurzivních formací. Prostřednictvím těchto diskurzivních formací potom dochází k jakési naturalizaci zdánlivě evidentních odlišností obou pohlaví, a tyto distinkce se vepisují do našich těl a

⁹⁰ Při užití výrazu performativ se J. Butler inspirovala J. Derridou a jeho textem *Signatura událost kontext* (srov. Derrida, Jacques. 1993: 277–306), ve kterém Derrida onen výraz – prvně pocházející z práce autora J. L. Austina a kontextu kontinentální filosofie – převzal a na základně kontrapozice konstativ a performativ definoval jakožto „svůj referent mimo sebe, (jež) vytváří či přetváří situaci, jedná.“ (srov. Derrida 1993: 293. In. Fulka, Josef. *Od interpelace k performativu. Feminismus a konstrukce rodové identity*. Sborník prací fakulty sociálních studií brněnské univerzity; Sociální studia 7, 2002. 29-50, s. 45).

Performativ rozumíme nikoliv jako pouhé konstatování, či popis skutečnosti, jako výpověď zakládající se a vztahující se k pravdivému, či nepravdivému faktu (jako tomu je u konstativu), nýbrž jako výpověď, s jejíž pomocí teprve skutečnost (re)konstruujeme a ona fakta vytváříme. Je výpovědí, jež „tvoří současně s tím, že vypovídá.“ (srov. Derrida, 2001: 88. In. Fulka, Josef. *Od interpelace k performativu. Feminismus a konstrukce rodové identity*. Sborník prací fakulty sociálních studií brněnské univerzity; Sociální studia 7, 2002. 29-50, s. 45). J. Butler toto pojetí performativu jako jazykové kategorie přejímá a vystavuje ho jako základní princip ustanovování našeho sebe-vědomí, naší tělesnosti a v posledku naší subjektivity jako takové. Prostřednictvím své sociálně-represivní koncepce tzv. performativních aktů vysvětluje proces genderové diferenciaci, jež je přímým konstruktem jedince jakožto genderově diferencovaného těla (srov. *gendered body*), tedy stavu, který zakládá naše sebe-vědomí a způsob zakoušení naší tělesnosti a našeho bytí o sobě. Účinnost oněch performativních aktů je pak zajištěna jejich neustále opakujícím se charakterem – jazykem H. Bergsona bychom jejich charakter mohli označit také jako jakousi logiku zpětného pohledu – jež ústí v určité rituály či „představení“; ideologické působení performativních aktů působí v jakési nedotknutelné realitě, která vytváří dojem evidentnosti, „před-ideologičnosti“, je to ale právě ideologie sama, jež tento obraz reality zpětně vytváří. (srov. Butler, Judith. *Závažná těla: o materialitě a diskursivních mezích "pohlaví"*. Praha: Karolinum, 2016, s. 324)

zejména pak do našeho tělesného sebe-vědomí jakožto subjektu a jako přirozené parametry jeho/její tělesné existence. „Nejedná se tedy jen o „nadstavbu“, kulturní a společenské formování apriorních, esenciálních sexuálních diferencí, nýbrž o „historické rozhodnutí“, jehož historicita a arbitrárnost byla setřena včleněním do komplexního systému kategorizace naší zkušenosti.“⁹¹ Důkaz funkce těchto mechanismů a formací onoho diskurzivního systému je potom skutečnost, že existenci dvou pohlaví tak vytrvale žijeme.⁹²

Gender je tedy v rámci této teorie chápán nikoliv jako pouhá kulturní *nadstavba předem daného pohlaví*, ale jako ustanovující *diskurzivní struktura* subjektivity a tělesnosti.⁹³ Jednoduše řečeno J. Butler v rámci teorie genderové performativity destrukuje dualitu biologického pohlaví, které v sobě podle ní už nutně nese jazykové a symbolické konstituce, a kulturně tvořeného genderu. Naše sebe-vědomí a vědomí naší tělesnosti je pak nutně bytostně pokřivené a naše subjektivita je jaksi neprůhledná; tedy v našem *subjektivním* vztahování se sám k sobě je nutně implikováno jisté ne-vědomí, jsme si neprůhlední, a to jako přímý a logický důsledek toho, že naše bytí je od počátku konstruováno vztahem nikoliv sám k sobě, nýbrž vztahem k Druhým a naší závislostí na nich, na jejich úsudku a pohledu, teprve prostřednictvím nichž *jsme*.

Naše tělesnost jako taková je pak konstruována ritualizovaným opakováním norem, kdy tyto konstrukce vytváří „sféru inteligibilních těl, ale zároveň těl myslitelných, abjektivních, neživotaschopných.“⁹⁴ Tyto konstrukce pak J. Butler rozumí pouze jako jakési opakované působení, jež je samo o sobě jistou mocí ve své setrvalosti; konstrukce samotné jsou časovým procesem a fungují právě prostřednictvím neustálého zpětného opakování společenských norem.⁹⁵

⁹¹ Srov. Matonoha, Jan. „Ženské psaní“ jako inscenace limit textu. Institute of Czech Literature, The Academy of Sciences of the Czech Republic, 2008, Vol. 56, No. 2 (duben 2008), pp. 201-227, s. 202

⁹² Srov. tamtéž, 2008, s. 202

⁹³ Srov. Matonoha, Jan. „Ženské psaní“ jako inscenace limit textu. Institute of Czech Literature, The Academy of Sciences of the Czech Republic, 2008, Vol. 56, No. 2 (duben 2008), pp. 201-227, s. 203

⁹⁴ Srov. Butler, Judith. *Závažná těla: o materialitě a diskursivních mezích "pohlaví"*. Praha: Karolinum, 2016, s. 12

⁹⁵ Srov. Butler, Judith. *Závažná těla: o materialitě a diskursivních mezích "pohlaví"*. Praha: Karolinum, 2016, s. 26

3. Kontext vizuálního média

Společnost byla vždy spíše modelována povahou médií, jimiž lidé komunikují než obsahem komunikace. Elektronická média a vizuální kultura způsobují naprostou a téměř okamžitou přeměnu kultury, hodnot a vztahů. Tento zvrát je bolestný a způsobuje ztrátu identity.⁹⁶

Média vzhledem ke své společenské povaze a ke skutečnosti, že jsou důležitým zdrojem opravdu masově sdílených prožitků, jež na první pohled těsně souvisejí se skutečností, nabízí jednu z nejmocnějších reprezentací skutečnosti.⁹⁷

Vztah mezi tím, co vidíme, a tím, co víme, není nikdy nutně určen. Vidíme pouze to, na co se díváme. A přesto každý obraz představuje nějaký způsob vidění, naše vnímání či porozumění obrazu závisí rovněž na našem vlastním způsobu vidění.⁹⁸

V úvodu svého textu americký profesor a teoretik vizuální kultury Nicholas Mirzoeff píše: „právě nepoměr mezi nadbytkem vizuální zkušenosti v postmoderní kultuře a schopností analyzovat vidění ukazuje, jak vhodné a potřebné je stávající zkoumání vizuální kultury.“⁹⁹ Je to právě vědomí oné rozporuplnosti, jež prostupuje vizuální kulturou ve vztahu k jejímu recipientovi, jenž je čím dál tím více zkoumáno a analyzováno. Pole vizuální kultury je totiž velkou měrou založeno právě na samotném recipientovi a jeho schopnosti (re)definovat obrazy, jejich sémiotické roviny a metaforické významy, jež jsou mu vizuálním médiem neustále představovány.

⁹⁶ Srov. McLuhan, Herbert Marshall. *Člověk, média a elektronická kultura: výběr z díla*. Jota, 2000, s. 219

⁹⁷ Srov. Jiráček, Jan; Köpplová, Barbara. *Média a společnost: stručný úvod do studia médií a mediální komunikace*. Portál, 2003, s. 140

⁹⁸ Srov. Berger, John, et al. *Způsoby vidění*. Labyrint, 2016, s. 6-8.

⁹⁹ Srov. Mirzoeff, Nicholas. *Úvod do vizuální kultury*. Praha: Academia, 2012, s. 14

Postmoderna je dle něj tvořena *tupou fascinací obrazy*, jako i jistou krizí vizuální kultury jako takové, která z částí pramenů z našich tendencí vizualizovat věci, které ze své vlastní podstaty mnohdy ani vizualizovat nelze. Jsme tedy přehlceni vizualitou a jejími obrazy.¹⁰⁰ Vizuální kulturu v této práci budeme rozumět v jejím aktivním smyslu, a to především v jejím aktivním působení v rámci naší společnosti, a tedy i širší kultury, tedy jako jakýsi nestálý a proměnlivý prostor, ve kterém dochází ke společenským interakcím a střetům, vymezení subjektivní, individuální, genderové, ale i celospolečenské a v posledku i mezikulturní identity. *Prostor pohyblivé interpretační struktury*, jak píše N. Mirzoeff, kde se významy vytváří, ale zároveň i popírají a rozporují.¹⁰¹

Dekódování a jejich (re)definování pak závisí na recipientovi, nicméně jsou to právě rozličné druhy *diváctví*, tedy rozličné druhy a způsoby pohledů recipientů/diváků, jež jsou problematické, neboť by se skoro dalo říct, že vizuální zkušenost máme každý veskrze odlišnou. Tato odlišnost je dána rozličnými záměry a povahami našeho vidění a čtení obrazů, jako i viděním a čtením samotného textu vizuálního média, který oproti strukturovaným a *tradičním* kulturním prostorům, nalézá své místo právě v naší každodennosti, která je už ze své podstaty vysoce subjektivní a mnohotvárná.¹⁰² Toto vědomí rozdílnosti má jistě svá opodstatnění; naše reakce se proměňují v závislosti na typu vizuálního média, prostředí a interakci, ve kterém ho zakoušíme, přičemž samotná vizuální zkušenost a ona *konzumace* masové vizuální kultury se odehrává až následně, a to právě v nás samých a našem (ne)vědomí, v našich (jazykových) obrazech světa, v našich realitách. „Jakýkoliv vizuální obraz nabízí velký počet pohledů, z nichž ho můžeme interpretovat.“¹⁰³ Jeví se nám tedy, že *o-pravdivost* vizuální zkušenosti, a tedy nutně i vizuálního obrazu je v určitém smyslu pokřivena a závislá na subjektivnosti každého recipienta.

¹⁰⁰ Srov. Mirzoeff, Nicholas. *Úvod do vizuální kultury*. Praha: Academia, 2012, s. 14

¹⁰¹ Srov. tamtéž, 2012, s. 15-16

¹⁰² Srov. Mitchell, W. J. T., 1994: 16 In. Srov. Mirzoeff, Nicholas. *Úvod do vizuální kultury*. Praha: Academia, 2012, s. 19

¹⁰³ Srov. Mirzoeff, Nicholas. *Úvod do vizuální kultury*. Praha: Academia, 2012, s. 24

V tomto ohledu jsme svědky jakéhosi epistemologického rozporu; jsme si vědomi toho, že obrazy vizuální kultury nejsou garantem pravdy a opravdového zobrazení skutečnosti, ale zároveň jsou nám tak exponovány, že nás svým záměrem a povahou zobrazení neustále, přímo či nepřímo ovlivňují. Jejich *pravda*, tedy *úspěch* závisí čistě na tom, jestli je dokážeme *správně* interpretovat. Vidět tedy neznamená věřit, ale *správně* interpretovat. K interpretaci obrazu dochází v rámci tzv. vizuální události, tedy procesu interakce diváka a viděného, resp. vizuálního znaku, na základně toho pak dochází také k definování jednotlivých složek vizuální kultury.¹⁰⁴

Záměrem této práce je nahlédnout způsoby a proměny zobrazování, a tedy i vnímání ženské tělesnosti v tištěné reklamě – tedy v prostředí masového média. V těchto kapitolách se budeme snažit o jisté *zvědění*¹⁰⁵ základní povahy masových médií a jejich principů a mechanismů fungování, a to především vzhledem k našemu bytí ve světě a jeho (nejen) jazykového obrazu v nás. Do jaké míry se masová média (v našem případě konkrétně tištěná reklama) podílí na (re)konstrukci našeho obrazu světa, do jaké míry vstupuje do naší společenské, ale i subjektivní a individuální skutečnosti, zda opravdu tlumočí naše hodnoty a normy. V konkrétní rovině se potom budeme snažit nahlédnout (za) onu *hypersexualizovanou* povahu médií, jejich téměř až výsostného postavení v rámci genderové socializace a neustálého naplňování normatizovaných (nejen) genderových očekávání a stereotypů, jež jsou přímo ovlivňované a zároveň ony samy ovlivňují kulturu, společnost a jejich konsensuálně sdílené a schvalované hodnoty, normy a celkové před-porozumění *světa*.

Jazykem médií je jazyk. Jazyk je základním prostředkem a zároveň zprostředkovatelem naší mediální zkušenosti, mediální události, a právě v jeho *slovech* jsou ukryty symboly, jejichž významy implikují *nás* a *naš svět* a jeho povahu a strukturu. Jejich výrazná moc se stává ze skutečnosti, že tyto významy jsou konsensuálně a veskrze kulturně sdílené a jako takové se přímo účastní socializačních procesů, primárního ukotvování jedince ve světě (a v posledku i jeho prvotního střetu s ním) a také se výrazně podílí na spolu-vytváření společenské struktury a řádu té které kultury. Ve způsobu užívání jazyka, jeho symbolů a konotací je tedy nutně implikován i způsob, jakým je rozuměn a zakoušen svět.

¹⁰⁴ Srov. Mirzoeff, Nicholas. *Úvod do vizuální kultury*. Praha: Academia, 2012, s. 26

¹⁰⁵ Neboť těchto mechanismů jsme si již do jisté míry a na nějaké úrovni ne-vědomí vědomi. (pozn. aut.)

Jinými slovy se zdá, že jaký jazyk užíváme (jaký jazyk máme vtělený), takový svět žijeme. Ne nadarmo sociolingvistika vykládá jazyk a následně pak i řeč a komunikaci jako konkrétní akt sociálního jednání. Tedy samotný akt a způsob pojmenování skutečnosti v sobě nutně obsahuje také způsob, jakým se mluvčí k oné skutečnosti vztahuje a významným způsobem pak také ovlivňuje to, jak onu skutečnost bude percipovat široká veřejnost. „Osobní se i v jazyce a řeči stává veřejným, soukromé se stává politickým.“¹⁰⁶ Jazyk odráží naši sociální realitu a zároveň v sobě nese schopnost ji ovlivňovat, modifikovat, či naopak upevňovat do podvědomí společnosti.¹⁰⁷

Jedná se tedy o účinný nástroj (nejen) genderové stereotypizace a jejího neustálého legitimizování. I přesto, že ve světě čím dál tím více zaznívají hlasy po *genderové senzibilizaci* veřejně užívaného jazyka, v českém prostředí se k těmto záměrům přistupuje spíše negativně a ozývá se kritika a obavy ze *zpolitizování* jazyka. Teze, že jazyk konstruuje skutečnost, je označena za doktrínu. V závěru zaznívá názor, že diskurs o mužských a ženských rolích přináší novou kategorizaci, ale formuluje ji na pozadí osvědčených stereotypů.¹⁰⁸ Vidíme tedy jakýsi rozpor mezi tím, v jakém stavu se společnost nachází¹⁰⁹ a její jazykovou reflexí. Jazyk média je totiž stále jazykem převážně maskulinní povahy a nese v sobě normativně ustálené patriarchální a genderové stereotypy. Jedním z příkladů může být takzvaná sémantická derogace neboli proces, kdy se „určité slovo nebo termín začne spojovat s ženou, často získá sémantické vlastnosti, které odpovídají sociálním stereotypům a hodnocením žen jako skupiny.“¹¹⁰ Slovo stejného základu tedy nabývá jiné konotace v závislosti na tom, jedná-li se o maskulinum, či femininum; femininum se zpravidla stává z pejorativní, sexualizované, stereotypizované či až urážlivé povahy a konotací, naopak maskulinum (podotýkáme, že se jedná slova stejného základu) je většinou veskrze pozitivně a přívětivě hodnocené a konotují se symboly moci, autority, síly. Žena je tedy v rámci jazyka obecně slučována spíše s negativními a podřadnými asociacemi.

¹⁰⁶ Srov. Valdřová, Jana. *Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu*. Sociologický časopis, 2001, Vol. 37, s. 184

¹⁰⁷ Srov. Samel 1995: 10, von Braun a Stephan 2000: 276. In: Valdřová, Jana. *Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu*. Sociologický časopis, 2001, Vol. 37, s. 184

¹⁰⁸ Srov. Valdřová, Jana. *Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu*. Sociologický časopis, 2001, Vol. 37, s. 184

¹⁰⁹ Nutno podotknout, že studie, se kterou zde pracuji, byla publikovaná v roce 2001. Domnívám se však, že rozpor, o němž mluvíme, je stále současným tématem, ačkoli už zřejmě ne tak urgentním. (pozn. aut.)

¹¹⁰ Srov. Smith, 1985, s. 48. In: Renzetti, Claire M. a Curran, Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Praha, 2003, s. 174

Podle J. Valdrové (české) ženě chybí dimenze *angažovaného občanství*, kterou je možné etablovat až ve chvíli, začne-li společnost, ale zejména žena sama, akceptovat ženskou autonomitu; prosadí-li se vlastní ženská identita sama o sobě, dojde-li ke kritické reflexi proměn společnosti a tím pádem i proměny toho, co a jak je *ženské*, (re)konstruuje-li se povaha patriarchálních stereotypů a najde-li (se) žena v jazyce.¹¹¹

3.1 Tělesnost a ženskost v kontextu vizuální reklamy aneb stereotypizace jako způsob strukturalizace světa?

Součástí každé kultury jsou také obrazy obou pohlaví, sociální role jim připsané a formace vztahů mezi pohlavím.¹¹²

V rámci reklamního diskurzu dochází k častému neetickému zacházení se ženou jakožto symbolem. Opravdu myslím symbolem, neboť ženy a dívky jsou v reklamě nejčastěji využívány právě jako symbol například mateřské lásky, jistoty, elegance, krásy, svůdnosti a v neposlední řadě i úspěchu. Zjednodušeně lze říci, že žena v reklamě musí co nejpřesněji splňovat představu mužů o postavení a úloze ženy ve společnosti a v rodině nebo jí musí převracet.¹¹³

Média neboli hromadné sdělovací prostředky – název přímo implikující jejich primární úlohu, tedy úlohu zprostředkovávání, a to jakéhosi normotvorného obrazu dané společnosti. Média jsou zároveň prostorem pro komunikaci, jejichž prostřednictvím dochází k ujišťování našeho bytí, sebepoznání, sebereflexi a sebeuvědomování, a to jak celé společnosti, tak i jejich jednotlivých členů. Skrze média dochází k rozpoznávání a zároveň zpětnému legitimizování kultury, jazyka, společensky přijímaných norem,

¹¹¹ Srov. Valdrová, Jana. *Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu*. Sociologický časopis, 2001, Vol. 37, s. 184

¹¹² Srov. *Žena a muž v médiích / texty uspořádali a představili Hana Havelková a Mirek Vodrážka*. Praha, 1998, s. 4

¹¹³ Srov. *Žena a muž v médiích / texty uspořádali a představili Hana Havelková a Mirek Vodrážka*. Praha, 1998, s. 36

hodnot a stereotypů. Dle H. Havelkové (1998) se tak funkce média v tomto procesu stává až metainstitucionální.¹¹⁴ Prostřednictvím médií tedy dochází k poměrně významnému podílu na aktivní (re)konstrukci a spolu-vytváření našeho světa-obrazu. Do jisté míry jsou to tedy právě média, jež utváří náš svět a naši každodenní zkušenost s ním, a to už jen prostým výběrem toho, co (dle nich) stojí za mediální pozornost a tím pádem i pozornost naší, odhlédneme-li zcela od obsahu sdělení. Podstatný je už jen samotný výběr rétoriky daného obsahu, jeho strukturalizace, zpracování a prezentace. Mediální kultura prostoupila našimi světy natolik, že se veskrze prolnula s naší běžnou každodenní zkušeností a velmi výrazný podíl naší společnosti mediální obsahy zcela nekriticky přijímá jako věc skutečnosti, a i přesto, že v tomto tvrzení hraje roli mnoho faktorů, jeví se nám více než zřetelně fakt, že média skutečně ovlivňují nás a *naše světy, jež žijeme*, nicméně zdá se také, že se výraznou měrou podílí i na našem vnímání sebe i druhých, na našich osobních aspiracích, potřebách a formách seberealizace a očekávání úspěchu. Toto vědomí o nekritickém přijímání o-pravdivosti mediálních obsahů a mediálních sdělení nabývá o mnoho větší urgentnosti, uvědomíme-li si, kolik v sobě média nesou (skrytých, či neskrytých) stereotypů, negativních či až ofensivních asociací, představ a v případě našeho záměru i sexistických, pokřivujících a negativně zobrazujících podob současné genderové reality, a především pak mediálního obrazu a způsobu reprezentace žen.¹¹⁵

Předmětem této práce je nahlédnutí způsobu zobrazování žen v tištěné reklamě, které jsou součástí tištěných časopisů. Časopis jako takový je médium, které se od klasického tisku odlišuje mimo jiné také v tom, že je přímo určen a oslovuje určité již předem vyselektované segmenty společnosti a vzhledem k tomu se taky výrazně modifikuje jejich explicitní, ale i implicitní záměr, povaha a obsah. Jiné *redakční šablony* tak mají časopisy pro ženy a časopisy pro muže. Časopisy pro ženy ženám souvisle představují takzvaný *kult ženskosti*, tedy jakousi normativní definici *ženskosti* jako neustálé uvědomování si sebe sama, bytí do sebe, a to hlavně do vlastní tělesnosti, vlastního fyzického vzhledu.¹¹⁶

¹¹⁴ Žena a muž v médiích / texty uspořádali a představili Hana Havelková a Mirek Vodrážka. Praha, 1998, s. 4

¹¹⁵ Srov. Smith, 1985, s. 48. In: Renzetti, Claire M. a Curran, Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Praha, 2003, s. 183

¹¹⁶ Srov. Renzetti, Claire M. a Curran, Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Praha, 2003, s. 187

Tohoto ideálu ženskosti pak ženy mohou dosáhnout právě tím, že budou následovat ony velmi precizně zvolené redakční šablony, na jejichž základně časopis strukturuje svůj obsah; „musejí si kupovat určité šaty a určitou kosmetiku, upravovat si vlasy do určitého účesu, v jistých situacích říkat a dělat určité věci – stručně řečeno, být přetvořené, což je téma, jež se (i s instrukcemi, jak na to) objevuje v téměř každém čísle ženských či dívčích časopisů.“¹¹⁷

Ženy tak mohou být/jsou souvisle přetvářeny do předem připravených rámců, jež jsou také již implikovány v samotné povaze onoho časopisu; rámců, které jsou svou povahou v souladu se snadno identifikovatelnými normativními a heterosexuálními principy. Časopisy tedy vytváří vlastní genderové obrazy, představy a ideály. Normativní ženskost je pak prezentována třemi styčnými neustále se opakujícími tématy, a to vztahem k mužům, vztahem k sobě samé (ke svému vzhledu, ke své tělesnosti) a v poslední řadě otázkami úspěchu na poli pracovního a osobního života – třebaže je tomuto tématu prostor věnován, v drtivé většině jsou tyto úspěchy prezentovány jako přímo úměrné k otázce tělesnosti, tedy úspěch je přímo závislý na fyzické atraktivitě.¹¹⁸

„Reklamy rovněž obsahují takové obrazy genderu, o nichž se reklamní průmysl domnívá, že se dobře prodávají.“¹¹⁹ Nutno podotknout, že výraz *domnívat se* je v tomto kontextu poněkud zavádějící; reklamy jsou totiž před tím, než jsou uvedeny, *testovány*. Prochází tedy jakýmsi *schvalovacím řízením* na určitém segmentu společnosti za účelem zjištění jejich (ne)adekvátnosti. Nejsou tedy pouhou představou reklamních tvůrců, ale jakousi ideální podobou, odrazem našeho světo-obrazu, a to jak společnosti, tak jednotlivců, na jejíž podobě se jako společnost přímo (spolu)podílíme. Reklamní tvůrci se tedy v rámci tvorby obsahů reklam spíše podřizují veřejnému mínění.¹²⁰ Jsou to obrazy, jež jsou ovšem ve většině případů prostoupeny sexismem a genderovými stereotypy. Podle několika studií¹²¹ se ukazuje, že ženy jsou v reklamě velmi často zobrazovány v polohách představující submisivitu, osamělost, bezradnost či ztracenost.

¹¹⁷ Srov. McRobbie, 1996, s. 182. In: Renzetti, Claire M. a Curran, Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Praha, 2003, s. 188

¹¹⁸ Srov. Renzetti, Claire M. a Curran, Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Praha, 2003, s. 188

¹¹⁹ Srov. *tamtéž*, 2003, s. 199

¹²⁰ Srov. *Žena a muž v médiích / texty uspořádali a představili Hana Havelková a Mirek Vodrážka*. Praha, 1998, s. 34

¹²¹ Srov. Masse a Rosenblum, 1988; Courtney a Whipple, 1983; Renzetti, Claire M. a Curran, Daniel J., 2003, ad.

V rámci mediálních studií se také objevuje termín tzv. symbolické anihilace žen, tedy mediální praxi, jež systematicky ženy přehlíží, trivializuje, či popírá. Velmi často jsou také objektifikovány, tedy je k nim přistupováno jako k pouhému objektu, bez zřetele k jejich *lidskosti*, a to většinou vydělené na jednotlivé (sou)části svých těl; rty, nohy, ad. Ve vztahu k mužům jsou umenšovány a téměř výlučně představují obraz mocensky a společensky podřízeného charakteru. A zatímco muži jsou zobrazováni v situacích, které mají obecně pod kontrolou a doslova jí *dominují*, ženy jsou obecně zobrazovány naopak, tedy bez kontroly a pokud už jsou zobrazovány v situacích, které mají více či méně pod kontrolou, jsou tak v typicky *ženských* pozicích, jako mateřství, péče o domácnost o a péče o muže.¹²² Jednoduše řečeno, ženy jsou často zobrazovány jako pouhé *sexuální* objekty (někteří autoři užívají termínu *sexuálního vykořisťování*); ženy jsou v reklamě užívány jen jako jakási dekorace, jako nástroj reklamy onoho daného produktu, k němuž nemají téměř nikdy žádný zřejmý vztah a jsou spolu s ním zobrazovány pouze pro svou tělesnost jako takovou a svou tělesnou přitažlivost; proto jsou také standardně spíše spoře oděné a jejich pózy jsou provokativnější, exponovanější. Obecně se praxe spojená se zobrazováním tělesnosti považuje spíše za *ženskou* doménu, která je ovšem definována muži a jsou to právě i oni muži, kteří posuzují a hodnotí jejich úspěšnost. *Mediální žena* v podstatě pozbývá identitu.¹²³

Podle J. Valdové (česká) média zobrazují ženy „způsobem, který vyznívá kontraproduktivně až dezinformačně. To se týká zejména pořadů veřejnoprávní televize, jejich debat o feminismu či postavení žen ve společnosti. Otázkám a problémům souvisejícím s postavením žen a ženskými životy se věnují málo. Jejich zájem je povrchní a nahodilý, či má ráz konjunkturálních kampaní.“¹²⁴ Tendence oddělovat svět na svět *mužský* a *ženský* stále trvá, taktéž i jejich zřetelně vymezené povahy a oblasti zájmů. Ženský svět je naivně definován pouze jako svět povrchních a plochých témat (módy, kosmetiky, ad.), přičemž svět mužský je důležitější a *náročnější* povahy, je to svět vědy, techniky a průmyslu. Obecně je žena v (českých) médiích zobrazována v rámci patriarchalistických schémat, tedy pouze v přímém či nepřímém vztahu k mužům, a to jak ve spojitosti ekonomické, sociální, tak i psychologické.

¹²² Srov. Renzetti, Claire M. a Curran, Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Praha, 2003, s. 202

¹²³ Srov. Valdová, Jana. *Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu*. Sociologický časopis, 2001, Vol. 37 (No. 2: 183-205)

¹²⁴ Srov. Valdová, Jana. *Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu*. Sociologický časopis, 2001, Vol. 37, s. 183

Samotné spektrum rolí, ve kterých je žena zobrazována je velmi úzké a stává se ze stereotypních podob ženy-matky, ženy-milenky, ženy-manželky a ženy-spotřebitelky. „Veřejnost se téměř nesetká s inscenací úspěšné, respekt a uznání vzbuzující vědkyně či vzděláním a rozhledem imponující matky pěti (vlastních) dětí“, jak podotýká J. Valdrová¹²⁵, a pokud ano, nemá ujasněné priority, neboť přeci nemůže být oboje zároveň. A má-li žena netypické zájmy, netypické ve smyslu žensky-netypické, je to narušitelka obecně platných hranic mezi ženským a mužským a nutně tak riskuje ztrátu ženské identity. Ovšem „i nejradikálnější ženy ale prý ve skutečnosti touží po návratu do domácnosti.“¹²⁶

4. Analýza reklam

Teoretickou část této práce jsme se rozhodli podpořit kvantitativní obsahovou analýzou tištěné reklamy, která se mimo popis stává ze samotné analýzy výzkumného vzorku, v našem případě tištěný časopis ELLE, jejímž cílem je výhradně popis zkoumaného obsahu. Vzhledem ke komparativnímu záměru analýzy byla zkoumána vydání časopisu mezi lety 1990–1999 a 2010–2019, konkrétně tedy 216 čísel. Analýza byla prováděna na základě konkrétní komparace konkrétních typů reklam.

I navzdory zjištění, že povaha zobrazování ženy v reklamě je napříč lety téměř nezávislá na povaze, rozdílnosti a typu reklamy, vnímali jsme určitou jednotvárnost v typologii reklam, ve kterých se žena objevuje. Reklamy, které byly v rámci analýzy sledovány, respektive reklamy, které se napříč lety v časopise objevovaly, byly téměř výlučně:

- reklama na parfém
- reklama na módu
- reklama na dekorativní kosmetiku
- reklama na domácí potřeby
- reklama na spodní prádlo

¹²⁵ Srov. Valdrová, Jana. *Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu*. Sociologický časopis, 2001, Vol. 37, s. 186

¹²⁶ Srov. Tamtéž, 2001, s. 186-187

Obecně lze říci, že žena je v reklamě velmi často spojována se stereotypicko-symbolickým pojetím *býti ženou* jako jakési předmětné esence a jejím tělem, případně její nahotou. Pokud je žena zobrazena s mužem, je oproti němu téměř vždy tzv. *umenšena*, ať už symbolicky, či doslovně. Obecně lze říci, že žena je zobrazovaná téměř výlučně v podřízeném postoji oproti muži, mnohdy pouze jako jeho *doplněk*, v některých případech jako jeho jakási *trofej*. Žena je vždy menšího vzrůstu, její tělo je submisivního charakteru.

Zaznamenali jsme lehkou rozdílnost v zobrazování ženy v závislosti na typu recipienta, tedy *diváctví*. Pokud je reklama určena pro ženy, žena bývá zobrazována v *přirozenější podobě*, i přesto se ale jedná o obrazy nerelevantní ke skutečnosti. Žena je vždy nalíčena, oholena, na těle nejsou přítomny (resp. nejsou *vidět*) žádné nedokonalosti. Pro mužský typ *diváctví* je žena zobrazována dle normativních schémat a parametrů vytvořených a vyžadujících muži; žena je zcela ne-reálná, štíhlá, vysoká (pochopitelně nižší než muž), její líčení a oděv jsou výrazné, přesto tam její výraznost končí. Žena nemá téměř výlučně žádnou úlohu, což od ní v posledku nikdo ani nepožaduje. Žena je v těchto případech pouhá dekorace, podružný objekt, či prostředek zobrazení primárního reklamního záměru.

Věk zobrazovaných žen (opět) více či méně odvozený od typu inzerovaném produktu, tedy typu reklamy jako takové. Obecně lze ovšem říct, že ženy jsou v souladu s normativními principy *tělesné přijatelnosti* zobrazovány spíše ve věku nižším, dle našeho osobního názoru okolo 25–35 let.

Explicitní projevy sexuality byly spíše minimální, nicméně sama definice *sexuality a sexuálních motivů* je velmi problematická a škála jejího porozumění je velmi široká; od velmi obrazné metaforizace motivu až po konkrétně obrazný výjev jsou definice velmi subjektivní a liší se na generační, individuální, kulturní a sociální rovině. Tato práce si navíc neklade za cíl zkoumat explicitní projevy sexuality, což by ani nebylo možné vzhledem k vybranému vzorku zkoumání.

Závěr

Tématem, který tato práce zpracovávala, byl způsob vnímání ženské tělesnosti ve vizuálním médiu a jeho proměny v čase. Vzhledem ke komplexnosti tohoto záměru a v posledku i tématu, bylo téma zkoumáno prostřednictvím konceptu jazykového obrazu světa, jež jako samostatné téma zájmu vymezila kognitivní lingvistika, etablující se počátkem 70. let 20. století. V téže době jsme také svědky tzv. komunikačně-pragmatického obratu, který znamenal změnu v dosavadním chápání jazyka a nastolení nového paradigmatu, chápající a pojímající jazyk jako fundamentálního činitele, který se význačnou měrou podílí na samotném utváření našeho obrazu světa, a tedy na tom, jak se ke světu vztahujeme, jak ho prožíváme a strukturalizujeme. Středem zájmu kognitivní lingvistiky se tedy stává jazyk a cílem jeho studia je pak snaha zodpovědět otázky po jeho povaze a vztahu k naší mysli a naopak.

Práce byla rozdělena do tří hlavních kapitol. První kapitola se věnovala kontextu jazykového obrazu světa na pozadí kognitivní lingvistiky a základnímu teoretickému a terminologickému ukotvení této práce. Druhá kapitola se snažila nahlédnout naši tělesnost a naši tělesnou existenci vzhledem ke světu, která nám zprostředkovává onu zkušenost světa samu o sobě a skrze kterou *jsme* ve světě. Prostřednictvím teorie kulturně a jazykově determinovaného sociálního prostoru Pierra Bourdieu jsme se vymezili to, co rozumíme jako ženské, tedy ženství a toto téma jsme nakonec nahlédli i na pozadí poststrukturalistické filosofie a lingvistického kontextu Luce Irigarayové a Catharine MacKinnon. Stěžejní teorií této kapitoly, jako i této práce pak byla teorie genderové performativity Judith Butler. Kapitoly věnující se kontextu vizuální kultury jsme představili na základě teorií nejvýznamnějšího současného teoretika vizuální kultury Nicholase Mirzoeffa, který prostor vizuální kultury chápe jako prostor nestálý a proměnlivý, který je přímo zodpovědný za vymezení naší subjektivity a individuality, jako i genderové, celospolečenské a v posledku i mezikulturní identity. Prostor výrazně afikovaný a zároveň výrazně afikující náš obraz světa. Prostor, který se stává nástrojem naší existence a způsobů, jakým kategorizujeme a zakoušíme svět. Prostor, který nám skrze naše zkoumání může poskytnout zajímavý vhled do vnitřní konstrukce naší společnosti. Kapitoly, zabývající se otázkami ženské tělesnosti ve vizuální kultuře, konkrétně pak v mediálním diskurzu, vycházely z pojetí ženské tělesnosti jakožto jakéhosi odosobněného symbolu, tedy objektu. Uvedly teorie představující teorie sociálního konstruování ženských těl, ke kterém dochází skrze symbolické nadvlády

patriarchální společnosti a jejích mechanismů symbolického násilí. Představily možnosti zobrazování ženské tělesnosti a jejich následky, modifikující vnímání a prožívání naší tělesnosti, jako i *bytí* ženy a vnímání jejího vlastního těla.

Praktická část této práce si kladla za cíl prakticky nahlédnout teoretické koncepty, které byly zpracovány v její první části. Skrze kvantitativní obsahovou analýzou tištěné reklamy časopisu ELLE a komparativní analýzu jednotlivých vydání časopisu mezi lety 1990–1999 a 2010–2019, jsme se snažily nahlédnout proměny ve vnímání a způsobu zobrazování ženské tělesnosti. Jsme si vědomi toho, že zkoumaný vzorek je úzký a nemůže si tak klást přílišné generalizující ambice, které si v posledku ani neklade. Časopis ELLE jsme zvolili proto, že nám, jakožto jeden z nejvýznačnějších módních časopisů na světě, který publikuje přibližně 46 edicí napříč kulturním, sociálním i jazykovým zázemím, může nabídnout jakousi obecnost. Dalo by se říct, že se (v českém prostředí, které bylo středem zájmu našeho zkoumání) jedná o základní médium nejširšího a nejobsáhlejšího dosahu diváctví i autorství, které píše a čtou převážně ženy z celého světa. A jedním z podružných výzkumných záměrů byla i snaha nahlédnout, jak ženy vnímají ženy, resp. zda se ženy *vidí* v patriarchálních, stereotypizovaných a normativních myšlenkových a schématických rámcích.

Konečným rokem naší analýzy byl vymezen rok 2019. Nutno podotknout, že k našemu (ne)prekvapení se způsob zobrazování ženské tělesnosti nijak výrazně neproměnil. Vidíme ovšem drobné nuance proměn, které stojí za zmínku. Žena se objevuje v novém typu reklam (reklamy na automobily, technologie), ve kterých žena *nově* občasně zastává ústřední, ale především samostatnou roli. Žena je vyobrazena jako žena sama za sebe, nikoli jako žena vedle muže. Zaznamenali jsme také proměny ve způsobu odívání žen; ženský oděv se stává více *maskulinní, unisex, gender-free*, není tedy nadále *normativně ženský*, a tak se ani nestává její *definicí*. Vzpomeneme-li na předchozí kapitoly, ve kterých jsme se věnovali mj. práci Pierre Bourdieu, jistě nám nemůže uniknout spojitost mezi metodami uplatňování patriarchální sociální nadvlády právě ve vztahu ke způsobům odívání žen; dle P. Bourdieu jsou tyto socializační procesy patriarchální nadvlády realizovány především prostřednictvím výchovy a socializace a mají za cíl internalizovat správné způsoby držení těla, chůze, vědomí toho, jak se pohybovat, nebo naopak nepohybovat, jak se oblékat, jak sedět nebo dokonce jak si upravovat oděv či vlasy. Všechny tyto *správné* způsoby nabývají hodnot základních principů ženského tělesného i morálního řádu, který je naplňován

neustálým „ukázkováním každého kousku těla, k němuž (ženy) soustavně nutí šaty nebo vlasy.“¹²⁷ Žena tedy již není zobrazována pouze a upnutých šatech a sukních, v lascivních výstřizích a ve vysokých podpatcích; jako by žena nadále nemusela legitimizovat své ženství prostřednictvím oděvu; vidíme ji v *mužských*, volných střizích, teniskách, ad. Stereotypizace oděvu jako jakéhosi nástroje patriarchální a normativní kontroly nad ženami se již pomalu vytrácí.

Také se objevuje *nový typ* zobrazované ženy; ženy, která není typicky (normativně) krásná; čímž je myšlena krása dokonale souměrná, bez nedokonalostí, vrásek ad. Zřídka (ale přesto) můžeme nově vidět ženu s výraznou nedokonalostí, která je nyní naopak vyzdvihnuta a přetvořena v jakousi *individuální dokonalost*, ku příkladu žena s výraznou dírou mezi zuby, rozdílně zbarvenými duhovkami ad. Objevuje se také výrazná proměna ve variabilitě zobrazovaného *ženského typu*; vidíme ženy všech typů a barev vlasů, nicméně odlišná barva pleti (než *normativní bílá*) se objevuje stále pouze sporadicky. Zaznamenali jsme také drobné rozdíly v zobrazování ženy v souvislosti s reklamou na spodní prádlo; opět, vidíme velký rozdíl v tom, pro koho je reklama určena a od koho je reklama tvořena.

V posledku by se dalo říct, že časopis ELLE tedy postupně proklamuje jistý druh otevřenost v rámci zobrazování genderové, kulturní, sociální diverzity, tyto proklamace jsou ovšem bohužel stále pouze v rovině spíše teoretické a praktickému výsledku téměř nedostávají. Motivy a způsoby zobrazování se neustále opakují. Žena je málokdy zobrazena v celé své tělesnosti (myšleno v pravém slova smyslu); ve většině reklam dochází k zobrazování pouze jejích dílčích součástí, což nutně implikuje pocity *odosobněnosti* a opravdu pouhé *objektovosti*. Naopak pokud je žena vyobrazena spolu s mužem, je téměř vždy zobrazena *v celé své kráse*. V několika případech byla žena dokonce zcela nezobrazena. Mohli jsme *vidět* pouze její stín, či obrys, ze kterého bylo ovšem téměř jasné, že se jednalo o siluetu jejího nahého těla (nebo opět, pouze jeho částí.) Pokud byla žena zobrazena spolu s mužem, a byla tak vůči muži v mocensky dominantním vztahu, bylo tak učiněno spíše jako výraz ironie, satiry, a to buď ve vztahu k oné ženě, či k celé vyobrazené situaci jako takové. V takovém případě si reklama nechala záležet na tom, aby tak to tak bylo i správně pochopeno, tedy spíše správně interpretováno (*správně* myšleno v souladu s pravým záměrem oné reklamy). Správnost interpretace byla pak pojištěna i průvodním, mnohdy zcela veskrze vysvětlujícím textem.

¹²⁷ Srov. Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, s. 28

Závěrem by se dalo říct, že k jistým proměnám dochází, byť je jejich měřítko velmi malé a většinou přímo závislé na typu diváctví. Celoplošný charakter vnímání a zobrazování ženské tělesnosti je stále stejný, i když nyní jeho povaha není tak explicitní jako v 90. letech. Zdá se tedy, že na výraznější změnu paradigmatu a vztahování se k ženské tělesnosti, v posledku k tělesnosti jako takové, si ještě nějakou chvíli počkáme.

Seznam odborné literatury

- ADAM, Robert. *Kognitivně pojatý úvod do jazykovědy*. Naše řeč, 2001, 143-146, viz <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=7627>
- BARTKY, Sandra Lee. *Femininity and domination: Studies in the phenomenology of oppression*. Routledge, 2015.
- BARTMIŃSKI, Jerzy. *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*; z polského originálu přeložila, komentářem doplnila a úvodní a závěrečnou studii napsala Irena Vaňková. Praha: Karolinum, 2016
- BERGER, John, et al. *Způsoby vidění*. Labyrint, 2016.
- BERGER, Peter L.; LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. 1999.
- BUTLER, Judith. *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York; London: Routledge Classics, 2006
- BUTLER, Judith. *Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory*. Theatre Journal. Dec., 1988, Vol. 40, No. 4 (Dec., 1988), pp. 519-531
- BOURDIEU, P. *Nadvláda mužů*. Nakladatelství Karolinum, Praha, 2000.
- BUTLER, Judith. *Trampoty s rodem: feminizmus a podryvanie identity*. Aspekt, 2003
- BUTLER, Judith. *Závažná těla: o materialitě a diskursivních mezích "pohlaví"*. Praha: Karolinum, 2016
- ČERMÁKOVÁ, Marie. *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v devadesátých letech*. Gender rovné příležitosti výzkum 04:11-12, 2000
- Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II. [uspořádala Lucie Saicová Římalová, Iva Nebeská, Irena Vaňková]. Praha: Filozofická fakulta UK, 2007
- ČMEJRKOVÁ, Světlana. *Žena v jazyce*. Slovo a slovesnost, ročník 56 (1995), číslo 1, s. 43-55
- DANĚŠ, František. *Ještě jednou „feministická lingvistika“*. Naše řeč, ročník 80 (1997), číslo 5, s. 256-259
- DE BEAUVOIR, Simone. *Druhé pohlaví*. Orbis, 1966. In: Butler, Judith. *Trampoty s rodem: feminizmus a podryvanie identity*. Aspekt, 2003

- FULKA, Josef. *Od interpelace k performativu. Feminismus a konstrukce rodové identity*. Sborník prací fakulty sociálních studií brněnské univerzity; Sociální studia 7, 2002
- HAVELKOVÁ, Hana; VODRÁŽKA, Mirek. *Žena a muž v médiích*. Praha: Nadace Gender Studies, 1998
- HELBIG, Gerhard. *Vývoj jazykovědy po roce 1970*. Praha, 1991
- HOFFMANNOVÁ, Jana. *Feministická lingvistika? Naše řeč, ročník 78 (1995), číslo 2, s. 80-91*
- JIRÁK, Jan; KÖPPLOVÁ, Barbara. *Média a společnost: stručný úvod do studia médií a mediální komunikace*. Portál, sro, 2003.
- JIRÁK, Jan. *O stereotypch v médiích aneb Svět, který vidí média*. 2005, viz <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/284/o-stereotypch-v-mediich-aneb-svet-ktery-vidi-media.html/>
- JOHNSON, Mark; LAKOFF, George. *Metafory, kterými žijeme. Host–vydavatelství sro, Brno, 2002*.
- LAKOFF, George. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Triáda, 2006.
- MACKINNON, Catharine A. *Feminism unmodified: Discourses on life and law*. Harvard university press, 1987.
- MATONOHA, Jan. „*Ženské psaní*“ jako inscenace limit textu. Česká literatura, 2008
- MCLUHAN, Herbert Marshall. *Člověk, média a elektronická kultura: výběr z díla*. Jota, 2000.
- MIRZOEFF, Nicholas. *Jak vidět svět*. Praha: ArtMap, 2018
- MIRZOEFF, Nicholas. *Úvod do vizuální kultury*. Praha: Academia, 2012
- NOVOTNÝ, Karel. *Subjektivní pohyb těla a svět*. In: Fenomenologie tělesnosti. Vyd. 1. Praha, 2011, s. 48
- Obraz světa v jazyce: sborník z příspěvků, které zazněly v jazykovědné sekci XXVII. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference*. Univerzita Karlova; Uniwersytet Warszawski. [uspořádala Irena Vaňková]. Praha: Filozofická fakulta UK, 2001
- PATOČKA, Jan. *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Praha, 1995
- RENZETTI, Claire M. a Daniel J. CURRAN. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2003.
- SARTRE, Jean-Paul. *Bytí a nicota*. 1978
- TAYLOR, John R. *Linguistic categorization*. Oxford University Press, 2003.

- VALDROVÁ, Jana. *K české genderové lingvistice*. Naše řeč, ročník 80 (1997), číslo 2, s. 87-91
- VALDROVÁ, Jana. *Novinové titulky z hlediska genderu*. Naše řeč, volume 84 (2001), issue 2, pp. 90-96
- VALDROVÁ, Jana. *Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu*. Sociologický časopis, 2001, Vol. 37 (No. 2: 183-205)
- VAŇEK, Jiří. *Tělesnost a Druzí. Sartrovo pojetí těla v jeho spise Bytí a nicota*. Acta Oeconomica Pragensia, roč. 13, č. 5, 2005
- VAŇKOVÁ, Irena, et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Karolinum, 2005.
- VAŇKOVÁ, Irena; ŠŤASTNÁ Lucie (eds.). *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky II.: metafory, stereotypy a kulturní rozrůzněnost jazyků jako obrazů světa*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2018
- VAŇKOVÁ, Irena: *Kognitivně-kulturní inspirace z Polska*. Slovo a slovesnost, 60, 1999, s. 214–224.
- VAŇKOVÁ, Irena. *Člověk a jazykový obraz (přirozeného) světa*. Slovo a slovesnost, 60, 1999, 4, pp. 283-292
- VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha, Karolinum, 2007.
- VAŇKOVÁ, Irena. *Základy kognitivní lingvistiky*. Praha, 2013
- WILLIAMSON, Judith. *Decoding advertisements: ideology and meaning in advertising*. London: Marion Boyars, 1978
- WOLF, Naomi. *Mýtus krásy: ako sú obrazy krásy zneužívané proti ženám*. Bratislava: Aspekt, 2000

